

INSTITUT OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1993

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1993

VILNIUS 1994

STATE OF TEXAS, COUNTY OF DALLAS

Know all men by these presents, that _____ of the County of _____ State of _____ do hereby certify that _____ of the County of _____ State of _____ is the true and correct owner of the _____ described in the _____ of the County of _____ State of _____ and that the same is subject to a mortgage in favor of _____ of the County of _____ State of _____ in the amount of _____ Dollars (\$ _____) and that the same is being sold by _____ of the County of _____ State of _____ in accordance with the terms of the said mortgage.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand and seal of office this _____ day of _____, 19____.

_____
Notary Public in and for the State of Texas
My Commission Expires _____

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

90 000 000
1993

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
1993 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1994

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Antanas TYLA (vyr. redaktoriaus pavad.), Al-
fonsas EIDINTAS, Vytautas KAZAKEVICIUS, Vacys MILIUS, Gediminas RŪDIS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:

2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ISBN 5-420-01308-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1994

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

S. Sajauskas, D. Kaubrys. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika. V.: Žaltvykslė, 1993. 454 p. 5000 egz.

Pagaliau sulaukėme reikšmingo lietuviško leidinio apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau — LDK) pinigus. S. Sajausko ir D. Kaubrio darbas pasirodė praėjus daugiau kaip šimtui metų nuo pirmųjų, žymiai kuklesnių A. Kirgoro ir J. Tiškevičiaus darbų, skirtų tik Lietuvos numizmatikai¹. Per šimtmetį buvo išspausdinta ir daugiau didesnių darbų, kuriuose nagrinėjamos Lietuvos monetos. Tai E. Hutten-Capskio katalogas², M. Gumovskio³, J. Kario⁴ darbai. Deja, E. Hutten-Capskis Lietuvos monetas aptaria tik kaip Lenkijos numizmatikos sudėtinę dalį, M. Gumovskio veikalai tapo bibliografinė retenybe, o J. Kario — sunkiai gautamas (dėl leidimo vietos ir datos). Galima būtų suminėti ir daugelį istorikų, archeologų, numizmatų straipsnių, tačiau juose iš esmės buvo nagrinėjamos kurio nors laikotarpio Lietuvos monetų kaldinimo, datavimo ir paplitimo problemos.

Todėl S. Sajausko ir D. Kaubrio darbas pasirodė kaip tik laiku. Jis leidžia plačiau apžvelgti XIV—XVIII a. LDK monetas. Savo sumanymu ir struktūra ši knyga yra tipiškias monetų katalogas, tačiau joje yra ir gana daug naujų teiginių apie įvairių laikotarpių monetas. Reikia pažymėti, kad autoriai peržiūrėjo labai daug Lietuvos ir gretimų kraštų numizmatinės literatūros; tai matyti iš knygos pabaigoje įdėto literatūros sąrašo (p. 431—448). Todėl ši knyga vertintina ne tik kaip eilinis monetų katalogas, bet ir kaip mokslinė studija.

Galima džiaugtis, kad ji yra pats didžiausias ir išsamiausias LDK monetų katalogas. Jame skaitytojas ras detalių Lietuvos monetų aprašą nuo pirmųjų kaldintų iki paskutiniųjų Augusto II monetų (kaldintų 1706—1707 m.) su fotografijomis (M 2:1, 1:1), rečiau — su grafiniais atvaiz-

¹ Киргор А. К. Монетное дело в Литве // Древности. Москва, 1869. Т. 2. Вып. 2. С. 87—119; Tyszkiewicz J. Skorowidz monet litewskich. Warszawa, 1875.

² Hutten-Czapski E. Catalogue de la collection des monnaies et médailles polonaises. Peterburg—Cracovie, 1871—1916. Vol. 1—5.

³ Gumowski M. Numizmatyka litewska wieków średnich. Kraków, 1920; Gumowski M. Mennica wileńska w XVI i XVII wieku. Warszawa, 1921.

⁴ Karys J. K. Senovės lietuvių pinigai. Bridgeport, Conn., 1958.

dais. Aptariami kiekvienos monetos metrologiniai duomenys. Monetų legendos spausdinamos iššifruojant sutrumpinimus. Taip pat nurodomi monetose sutinkami LKD žemės išdininkų, kalyklų valdytojų, pinigų herbai ir ženklai. Susigaudyti heraldikos reikaluose padeda knygos pabaigoje išspausdinti žemės išdininkų, Vilniaus monetų kalyklų administratorių, vyriausių pinigų, spaudų raižytojų sąrašai (37—40 lentelės). Dedami ir heraldiniai ženklai (41 lent., 34 pav.), monogramos (42 lent.). Katalogo mokslinę vertę didina tai, kad jame yra vardijami ne tik Lietuvos monetų tipai, bet ir jų atmainos. Jos skiriamos pagal legendų trumpinimus, ženklus tarp legendų ir kitus požymius. Iš viso kataloge aprašytos 2262 LDK monetų atmainos — tai yra žymiai daugiau negu E. Hutten-Čapskio ir kituose kataloguose.

Išskirti daugybę naujų monetų atmainų autoriams padėjo kruopštus darbas Lietuvos ir gretimų šalių muziejų rinkiniuose, privačiose kolekcijose. Norisi pateikti kai kuriuos skaičius. Pavyzdžiui, 1508—1529 m. Žygimanto Senojo pusgrašių tipo su visais metų skaitmenimis skiriama 212 atmainų, iš jų net 83, tai yra daugiau negu trečdalis, pateikiamos pirmą kartą. To paties valdovo pusgrašių tipo su iškaltais tik paskutiniaisiais metų skaitmenimis nurodytos 42 atmainos, iš jų 17 naujų (apie 40%); pusgrašių tipo su raide „V“ averse skiriama 13 atmainų, tarp jų 6 naujos. Žygimanto Senojo 1535 m. grašių be mėnesio raidės skiriamos 24 atmainos, iš jų net 16 (apie 60%) — naujos. Rasta labai daug (iki 60—75%) naujų Žygimanto Augusto 1545 m. pusgrašių su Vytimi averse, taip pat 1545—1563 m. pusgrašių su Lenkijos ereliu averse (apie 41%) atmainų. Nurodoma gana daug Stepono Batoro, Žygimanto Vazos, Jono Kazimiero laikų monetų atmainų. Įdomu, kad autoriai surado ir retų monetų (pavyzdžiui, Augusto II šeštokų) naujų atmainų. Taigi S. Sajauskas ir D. Kaubrys, sistemindami LDK monetas, padarė didelį darbą.

Kataloge taip pat nurodomos retos monetos (R_1 — R_8 retumo laispniai), monetos unikumai (R^*), minimi falsifikatai.

Aptariamo veikalo mokslinis pranašumas — kiekvieno valdovo monetoms skirta skyriaus pradžioje dedami skirsneliai, kuriuose trumpai apibūdinama jo valdymo metų monetų sistema, aptariamas kalyklų darbas ar pinigų reformos.

Darbas neatsitiktinai pavadintas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika“. Pirmiausia aptariami LDK žemėse naudoti ankstyviausi sidabro lydiniai. Plačiau nediskutuodami dėl lietuviškų lydinių datavimo, autoriai daugiau dėmesio skiria šių pinigų pavadinimui ir įkartoms ant pusapvalės lazdelės formos lydinių. Jų nuomone, lydinis reikėtų vadinti „lietuviškomis kapomis“, terminą kildinant iš žodžio „kapoti“ — pagal įkartų darymo būdą. Autoriai paremia nuomonę, kad įkartos buvo daromos tikrinant sidabro kokybę. S. Sajauskas ir D. Kaubrys mano, kad pirmosios įkartos buvo daromos kalykloje. Gaila, kad autoriai nespėjo susipažinti su istoriko E. Gudavičiaus nuomone dėl sidabro lydinių pavadinimo⁵. Pastarasis siūlo lietuviškus lydinis vadinti „ilgaisiais“. Matyt, šiuo klausimu ir toliau bus diskutuojama.

⁵ Gudavičius E. Miestų atsiradimas Lietuvoje. V., 1991. P. 66—67.

S. Sajauskas ir D. Kaubrys itin atidžiai nagrinėjo pirmąsias kaldintas Lietuvos monetas. Autoriai tik iš dalies laikosi tradicinio šių monetų skirstymo į tipus, jie klasifikuoja detaliau, skiria ir potipius.

Pavyzdžiui, I tipo monetų (aversė, toliau av., — ietigalis ir kryžius, reverse, toliau rv., — legenda ПЕЧАТЬ) skiriami 2 potipiai. Ia potipio monetų skersmuo 16—18 mm, svoris — 0,93—1,4 g, praba — 937. Šios monetos išgaubtos dažniausiai į averso pusę. Autorių nuomone, jos kaldintos Vilniuje 1362—1377 m., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laikais. Tai 5 denarų vertės monetos. Ib potipio monetos lengvesnės (0,59—0,81 g), skersmuo — 12—14 mm, praba apie 500. Autorių nuomone, tai dvidenariai, kaldinti Vilniuje Algirdo valdymo pabaigoje (iki 1377 m.) arba per pirmąjį Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos valdymą (1377—1381 m.).

II tipo monetas (av. — Gedimino stulpai, rv. — ietigalis ir kryžius) autoriai, paremdami A. Tautavičiaus nuomone, skiria Kęstučiui ir mano, kad jos galėjo būti kaldinamos Vilniuje arba Trakuose. Jų nominalas — denaras.

III tipą (tradiciskai — IV; av. — dvigubas kryžius, rv. — Vytis) autoriai skiria Jogailai. Manoma, kad šio tipo monetos buvo kaldinamos 1387—1392 m. IIIc potipio monetas (Vytis atgręžta į dešinę) galėjo kaldinti ir Vytautas, kaip Jogailos vietininkas LDK (1392—1401 m.). Visos III tipo monetos kaldintos Vilniuje, jų nominalas — dvidenaris.

IV tipo (tradiciskai — III, av. — Gedimino stulpai, rv. — Vytis) skiriami net 4 potipiai: a — dvigubi Gedimino stulpai, b — stulpų viduryje gotiška raidė „A“, c — stulpų viduryje gotiška raidė „B“, d — stulpų viduryje gotiška raidė „K“. Autorių nuomone, visos šio tipo monetos yra dvidenariai, kaldinti Vilniuje skirtingų valdovų. Manoma, kad IVa potipio monetos kaldintos Vytauto 1401—1404 m., IVb potipio monetos — Vytauto 1401—1430 m. („A“ — Vytauto krikščioniško vardo Aleksandras pirmoji raidė). IVc potipio monetos skiriamos Švitrigilai („B“ — jo krikščioniškas vardas — Boleslovas), kuris jas kaldino 1430—1432 m. Autorių nuomone, IVd potipio monetas kaldino Kazimieras („K“ — pirmoji jo vardo raidė), būdamas tik LDK didysis kunigaikštis ir gyvendamas Vilniuje (1440—1447 m.). Taigi detalesnė monetų klasifikacija leido autoriams iškelti naujų teiginių, kurie yra gana logiški ir argumentuoti.

S. Sajauskas ir D. Kaubrys taip pat aptaria ir sritines monetas — Kijevo kunigaikščio Vladimiro Algirdaičio, t. p. Narkūnų tipo monetas (av. — valdovas su karūna, rv. — liūtas, arba snieginis leopardas, su į totorišką ornamentą susukta uodega). Pastarąsias autoriai laiko kurios nors slavų kunigaikštystės, galbūt ir priklausiusios LDK, monetomis ir nepriitaria E. Ivanauskui, kuris mano, kad šias monetas kaldino Jogaila. Pažymėtina, kad pirmųjų lietuviškų monetų tipų kataloginė dalis taip pat labai kruopščiai sutvarkyta; pagal muziejų rinkinius ir privačias kolekcijas skiriama gana daug jų atmainų.

Įdomiai aptariamoms ir vėlesnių laikų monetos. Čia taip pat randame įsidėmėtinių pastabų ir naujenybių. Pavyzdžiui, autoriai paremia J. Kario nuomone, kad Aleksandro denarai be raidės „A“ Vyčio pusėje buvo kaldinami 1490—1492 m., kai pastarasis tebuvo savo tėvo Kazimiero LDK vietininkas. Anksčiau kai kurie tyrinėtojai šiuos denarus skyrė Kazimierui.

Autoriams pavyko surasti iki šiol nežinotą Žygimanto Senojo 1535 m. grašio tipą su raide „A“, kuri žymi kaldinimo mėnesį — rugpjūtį.

S. Sajauskas ir D. Kaubrys pritaria nuomonei, kad Vilniuje atskirai veikė sidabrinųjų ir auksinių monetų kalyklos, kad Vilniaus kalyklose Žygimanto Vazos laikais buvo kaldinamos ir lenkiškos monetos. Dedamos ir pastaryjų iliustracijos.

Taigi S. Sajausko ir D. Kaubrio knyga yra didelis įnašas į Lietuvos numizmatikos mokslą. Jie atrado naujų monetų tipų, detaliau monetas suklasifikavo, taip pat išskėlė naujų ir įdomių hipotezių.

Kartu galima pareikšti ir vieną kitą priekaištą. Ne visi legendų trumpiniai tiksliai dešifruojami. Pavyzdžiui, Aleksandro pusgrašių legenda lotyniškai rašoma taip: MONETA ALEXANDRI MAGNI DVC(atu)s LITVANIE (p. 59). Turėtų būti: . . . MAGNI DVC(is) LITVANIE, tai yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio moneta. Žygimanto Senojo grašiuose legenda nurodyta: SĪGISMVNDVVS P(rimus) REX PO(loniae) M(agnus) D(ucis) LITVANIE (p. 85, 88, 89, 90 ir kt.), nors kai kur ji teisingai dešifruojama: . . . M(agnus) D(ux) . . . (p. 91, 92).

Vargu ar Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Augustą II tikslinga vadinti Frydrichu Augustu I. Juk monetų legendose jo vardas rašomas: AVGVST(us) II su titulais (p. 413—414).

Nors apskritai poligrafiniu požiūriu knyga gana gera, vis dėlto ne visos iliustracijos — kokybiškos. Galima papriekaištauti ir knygos dailininkei, nes kai kuriuose žemėlapiuose (5, 13, 15 pav.) Kuršių Nerijos pusiasalis tapo sala.

Šios mūsų pastabos nemenkina didelės pažintinės ir mokslinės S. Sajausko ir D. Kaubrio knygos vertės. Netenka abejoti, kad ji bus parankinė knyga muziejininkams, tvarkantiems LDK monetų rinkinius, vertingas leidinys istorikams, archeologams, taip pat kolekcionieriams ir visiems, kas domisi senaisiais Lietuvos pinigais.

Mykolas Michelbertas

**KELETAS MINČIŲ JAU PASIRODŽIUS PIRMAJAM
TEODORO NARBUTO „LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJS“
TOMUI LIETUVIŲ KALBA ***

(Vietoj recenzijos)

Lai kas iš jūsų dabar patarimą geresnį suranda,
Ar kas jaunesnis, ar senas, aš vien pasidžiaugti galėsiu
Homerus**

Tenka nuolat grįžti prie veikalo, kuris pirmą kartą buvo išspausdintas daugiau nei prieš šimtą metų¹. Bet toks jau neįprastas T. Narbuto „Lietuvių mitologijos“ likimas. Pagaliau sulaukus šios knygos vertimo į lietu-

* Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. T. 1. V.: Mintis, 1922 / R. Jaso vertimas į lietuvių kalbą; V. Berenio ir N. Vėliaus įvardai. 392 p. 8000 egz.

** Epigrafas, kuriuo T. Narbutas ketino papildyti pirmojo „Lietuvių tautos istorijos“ tomo antrąjį leidimą.

vių kalbą, norisi viešai išdėstyti mintis, kurias sukėlė įvadiniai V. Bere-
nio ir N. Vėliaus straipsniai, o tiksliau — paryškinti kai kurias LTI pir-
mojo tomo sukūrimo detales, aptarti vėlesnius jo variantus.

Dabar, žvelgdami iš laiko perspektyvos, matome, kad „Lietuvių mito-
logija“ T. Narbutui atnešė ne tik entuziastingą tautiečių pritarimą, bet ir
griežtą jo kolegų kritiką². Galbūt dėl pastarosios priežasties ši knyga
užima ypatingą vietą tarp „Lietuvių tautos istorijos“ (toliau — LTI) to-
mų, ji turi ne vieną variantą. Drįstume teigti, kad kritika, kuri apkartino
paskutiniuosius T. Narbuto metus ir kuri nenuslopo net po jo mirties, ne
visuomet buvo bešališka. Dažnai ji tenkindavosi pusiau tiesa ir neatkurda-
vo tikslaus reiškinių vaizdo. LTI, labiau negu bet kurios kitos mūsų isto-
rijos knygos atžvilgiu, veikė inercija ir buvo pasiektas didžiausias sub-
jektyvumo laipsnis — nuo pernelyg didelio žavėjimosi iki tiesiog beato-
dairiško neigimo. Tarp šitokių dviejų kraštutinių gyveno ir pats isto-
rikas. Tikriausiai iš dalies dėl jų atsirado ir tam tikras jo nusivylimas, ne-
noras atsakyti į kaltinimus, sunkiai slepiama nuoskauda. Vidinius T. Nar-
buto išgyvenimus geriausiai padėtų atskleisti jo dienoraštis ar atsimini-
mai — deja, beliko tik sunkiai įrodomas spėjimas, kad jie tikrai buvo. Ir
vis dėlto kiek atidesnis žvilgsnis į tai, kas pasiekė mūsų dienas, leidžia
atsisakyti mums primestų vaizdinių. Kitaip tariant, duokime galimybę kal-
bėti pačiam istorikui.

Veikalo sumanymas

„Aš nerašau lietuvių tautos istorijos...“ — tokiu iš pirmo žvilgsnio šo-
kironjančiu teiginiu T. Narbutas pradėjo laišką bičiuliui ir mokytojui
I. Onacevičiui. Laiško originalas neišliko, o iš juodraščio sunku jį tiks-
liai datuoti³. Ir vis dėlto laiško turinys leidžia apytiksliai nustatyti jo
parašymo laiką — maždaug vieneri metai po „Lietuvių mitologijos“ pa-
sirodymo, kai jau buvo laukiama antrojo LTI tomo, tai yra 1836 metai
arba 1837 m. pradžia. Taigi: „Aš nerašau lietuvių tautos istorijos, nes
neįstengčiau susidoroti su tokiu darbu; be kita ko, ir pats Livijus nesu-
gebėtų jos parašyti — tokia ji šiandien, kai nuosmukį patyrė dalykai, ga-
lėję palaikyti jos šaunumą, yra neapdorota, tokius išbarstytus ir išblašky-
tus turi šaltinius. Mano uždavinys, kaip galima spręsti iš „Mitologijos“,
yra atskleisti praeities įvykių esmę, pradėdant nuo tautos kilmės *ab ovo* *
(kursyvas T. N.— R. G.), iki pat tų laikų, kai ji 1569 m., valdant Žygi-
m/antui/ Aug/ustui/, susijungė su Lenkija. Taigi šis įrodinėjimų, įvykių
spėliojimų ir jų pagrindimo, sumanymų, pastabų ir šaltiniuose išskaitytų
faktų rinkinys, kuris sudarys penkis arba šešis tomus, negali būti vadi-
namas istorija (*historia*), o tik veikalais (*dzieje*), tai yra turi turėti kuk-
lesnį pavadinimą“⁴. Vadinasi, T. Narbutas labai aiškiai skyrė tai, kas
mūsų ausiai skamba visiškai tapačiai. S. Daukantas vadinamajame „Di-
džiajame lenkų-lietuvių kalbų žodyne“ žodį „dzieje“ aiškino kaip „wej-
kałaj“, „księga dziejow“ — „kniga wejkałů“, „dziejopis“ — „wejkałuraszy-
tojas“ ir t. t. Beje, žodį „dziejopis“ („dziejopisarz“) prilygino žodžiui „la-

* *ab ovo* (lot.) — nuo pradžios — *leidyklos red.*

topisic“, tai yra „meturaszitojas“⁵. Taigi pagal to meto terminiją T. Narbuto LTI turėtų vadintis „Lietuvių tautos veikalais“, o pirmieji trys tomai — „Lietuvių tautos veikalais senovėje“ — beveik taip pat kaip ir S. Daukanto „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“, T. Narbutas sąmoningai vengė žodžio „istorija“, tai yra tarytum nepretendavo į mokslškumą, suvokdamas save tik kaip aprašinėtoją, „meturaszitoją“, bet ne istoriką — net to meto samprata. Bent iš pradžių jis kėlė sau gana kuklų uždavinį. Suprasdamas, kad LTI nebus tobulas ir nekritikuotinas veikalas, o tik medžiaga būsimiems tyrinėjimams, T. Narbutas rašė: „Jame (tai yra LTI — R. G.) Siaurės Europos tyrinėtojas sau ras labai didelę paslaugą. O kitas Lietuvos istorikas (jeigu tik Dievas tokiu apdovanos mūsų tautą) turės nueiti lengvesnį kelią; mūsų tautietis visuomet čia ras puikius mūsų protėvių veikalus, aiškiai ir teisingai išdėstytus. Toks yra mano ketinimas, o kaip jis pavyko — palikuonys įvertins“⁶.

Antra vertus, koks kuklus bebūtų buvęs istoriko sumanymas, tam, kad galėtų pradėti jį įgyvendinti, reikėjo daug fizinių ir moralinių pastangų. „Jau trisdešimt metų, — rašė jis, — kai jaučiu norą dirbti šį darbą; tarnavau inžinieriumi Rusijos /kariuomenėje/ ir daug keliaudamas, versdamas ir rausdamas žemę (ne vieną kartą — ir savo gimtąją) ieškojau praeities pėdsakų. Rinkau knygas, jas nurašinėju, rausiausi privačiuose ir viešuose archyvuose — kur tik galėjau, išmokau kalbų ir lietuvių kalbos dialektų (tai yra, pasak T. Narbuto, lietuvių genties tautų — lietuvių, latvių ir prūsų — kalbų — R. G.), pririnkau įvairių užrašų, o taip pat sulaukiau pagalbos iš tų tautiečių, kurie turėjo krašto senovės paminklų“⁷. Tame pačiame laiške I. Onacevičiui istorikas rašė, kad šią medžiagą jis ėmė tvarkyti prieš dešimtį metų, tai yra apie 1825—1827 metus. Vadinas, trečiojo dešimtmečio pabaigoje T. Narbutas jau turėjo sukaupęs pakankamą kiekį šaltinių, pagal kuriuos galėjo ryžtis atkurti seniausiąją Lietuvos istoriją. Be to, ir to meto šviesuomenės nuotaika buvo palanki tokiam sprendimui. Bene geriausiai ją apibūdina 1829 m. laikraštyje „Dziennik Warszawski“ išspausdintas D. Poškos straipsnis „Keletas įžanginių žodžių bet kam, žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją“⁸. Straipsnis parašytas metai iki mirties, todėl jį drįstume vadinti tam tikru literatūriniu testamentu. Jo pavadinimas rodytų, kad autoriui visų pirma rūpėjo duoti nurodymus ar patarimus visiems tiems, kurie imsis rašyti lietuvių tautos istoriją. Vis dėlto, įsigilinus į rašinio turinį, aiškėja, jog problema daug gilesnė — D. Poškai labiausiai rūpi, kas rašys tą istoriją. Taigi straipsnio autoriaus nuomone, atėjo laikas, kad ją parašytų pats lietuvis, ne rusas, ne vokietis ir ne lenkas, nes: „... senieji autoriai, iš eilės vienas kitu sekdami ir iš kits kito nusirašinėdami, lietuvių pagoniškas gimines ne iš įsitikinimų ar religinių principų, bet dėl prietarų vos teikėsi laikyti žmonėmis ar to vardo vertais...“⁹ D. Poška piktinosi: „O vėlesnieji autoriai, lietuvių gimines šmeiždami ir paskviliais niekindami, nenoromis rašė apie Lietuvą ir jos giminaičius, o patys, būdami lenkai, norėjo ir Lietuvą matyti sarmatų giminių bėglių apgyventą, o todėl Lenkijai tariamai teisėtai priklausančią [...] Ką tad bekalbėti apie kitų šalių — vokiečių, rusų ir kt. — rašytojus, kurių tautoms lietuviai kariniais atsikeršijimais buvo įsi- pykę ir kurie, nepažindami mūsų istorijos, rašė tai, kas jiems patiko ar ką

lenkų dvasininkų istorikų veikaluose buvo skaitę¹⁰. Autoriaus įsitikinimu dėl šių priežasčių lietuvių tautos istoriją gali parašyti „tiksliai kuris nors civilis pilietis“ ir kad tik jis gali objektyviai atkurti tautos praeitį.

Sunku pasakyti, ar D. Poška, rašydamas šį straipsnį, turėjo omenyje kokį nors konkretų žmogų. Galbūt ir taip. Jis puikiai pažinojo to meto intelektualinį Lietuvos elitą, ypač tuos, kurie domėjosi krašto praeitimi. D. Poška su daugeliu jų ir bendravo, vadinasi, ir jų planus žinojo. Tuo metu jau buvo parašyti Š. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“. D. Poškai šis veikalas buvo žinomas, net spėjama, kad jis galėjo veikalą persirašyti¹². Bet savo straipsnyje jis nemini S. Daukanto, tarytum pastangų parašyti lietuvių tautos istoriją iki pat 1829 m. nebūtų buvę. Galbūt geriausiai šį faktą paaiškintų paties S. Daukanto „Darbų“ pratarmės žodžiai: „... aš ne dėl mokytojų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių papasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka“¹². D. Poška, kalbėdamas apie poreikį rašyti lietuvių tautos istoriją, visų pirma turėjo omenyje „mokytojų vyrus ir galvočius“, t. y. istoriją, kuri papildytų Šiaurės Europos tyrinėjimus. Ir nors kuria kalba rašyti straipsnyje nepabrėžiama, D. Poška neabejojo, jog ją turi rašyti lietuvis arba žemaitis. Tokia būtų pagrindinė šio straipsnio, rašyto 1829 m., tai yra T. Narbutui jau sisteminant sukauptą istorinę medžiagą, išvada. Kaip rodo antrojo LTI tomo parankinis egzempliorius, istorikas buvo gerai susipažinęs su šiuo rašiniu, beje, kaip ir su kitais D. Poškos darbais,— Šaurų dvaro bibliotekoje buvo saugoma nemaža šio žemaičių literato rankraščių. Antra vertus, vargu ar būtume teisūs, kalbėdami apie šį D. Poškos testamentą kaip apie išskirtinį, programinį dokumentą, turėjusį didesnę poveikį to meto šviesuomenei, besidominčiai Lietuvos praeitimi. Ir vis dėlto šis straipsnis rodo bendrą lygį, bendrą nuotaiką, gimstantį norą rašyti patiems ir taip išvengti klaidų, kurias sąmoningai ar nesąmoningai darė kiti.

Likimas lėmė, jog tuo rašytoju, tuo „civiliu piliečiu“, tapo T. Narbutas, kurio, kaip Lietuvos seniųjų tyrinėtojo, vardas, spaudoje jau buvo žinomas nuo 1818 metų. Suprantama, kalbant apie T. Narbutą apsisprendimą rašyti lietuvių tautos istoriją, reikėtų nepamiršti viso komplekso reiškinių, visų pirma susijusių su jo biografijos detalėmis — pradedant kilme ir baigiant Rusijos—Švedijos (Suomijos) karu. Bet tai jau būtų problema, verta atskiros studijos apie gerokai ankstyvesnius metus¹³.

Sumanymo įgyvendinimas

Viena iš svarbesnių problemų, įgyvendinant tokį sumanymą, turėjo būti leidėjo paieškos. Juo tapo A. Marcinovskis (1781—1855) — žinomas Vilniaus literatas, redaktorius ir spaustuvės savininkas, vienas žinomiausių to meto intelektualų. Nesuklysimė pasakę, kad būtent jam reikėtų priskirti dalį LTI šlovės, nors iš esmės šito didelio leidybos sumanymo jam nepavyko iki galo įgyvendinti — paskutinysis, dešimtas, tomas taip ir nebuvo išspausdintas. Pastaroji aplinkybė aptemdė gerus autoriaus ir leidėjo santykius, tačiau didesnių sunkumų su A. Marcinovskio spaustuve, išspausdinusia visus devynis tomus, T. Narbutas nebuvo patyręs. Vėliau,

susidūręs su kitais Vilniaus leidėjais, ypač kai buvo spausdinama „Bychovco kronika“ ir „Mažesnieji istoriniai raštai“, buvo priverstas įvertinti LTI leidėjo privalumus. Bėlieka apgailestauti, jog neišliko pilnas autoriaus ir leidėjo susirašinėjimas, kurio tikrai būta. Ir vis dėlto T. Narbutas dėka kai kurios jų dalykinio bendravimo pusės mums yra žinomas.

Istorikas, rengdamas spaudai antrąjį pirmojo LTI tomo leidimą, parankiniame egzemplioriuje, prieš pat titulinį lapą, įklijo tokią informaciją: „Sutartis su Marcinovskiu dėl viso veikalo išspausdinimo buvo sudaryta 1837 metų vasario 4 dieną ir įregistruota Vilniaus magistratė. Viso veikalo leidimą, atsižvelgiant į 1830 metų sausio 8 dienos įstatymą apie autorių teises, atidaviau leidėjo nuosavybėn. Pastarasis po to, kai bus gautos cenzūros sutikimas pardavinėti, privalo už kiekvieną tomą sumokėti 300 sidabro rublių honoraro. Taip pat iš karto po išspausdinimo dar turi duoti po 60 kiekvieno tomo egzempliorių“¹⁴. Vadinasi, sutartis su A. Marcinovskiu dėl viso veikalo leidimo buvo sudaryta tik praėjus porai metų po pirmojo tomo išspausdinimo. Ji rodo A. Marcinovskio apsisprendimą leisti visą LTI. Reikia manyti, kad žodinis susitarimas buvo sudarytas jau anksčiau, o pirmojo tomo populiarumas paskatino sudaryti ir oficialią sutartį. 1838 m., kaip galima spręsti iš prenumeratorių sąrašo, išspausdinto ketvirtajame LTI tome, bei išlikusių prenumeratorių kortelių¹⁵, buvo paskelbta ir vieša prenumerata visiems tomams (veikalas kainavo 22 rublius 50 kapeikų).

Taigi nuo 1837 metų T. Narbutas galėjo toliau dirbti pradėtą darbą, jau turėdamas pagrįstą viltį, jog LTI bus išspausdinta. Ir ne tik išspausdinta, bet ir perkama — A. Marcinovskis pasirūpino ne tik leidyba, prenumerata, bet ir reklama. Išliko puikus šios leidėjo akcijos pavyzdys — vadinamasis „Pranešimas“¹⁶. Jis buvo rašytas tuomet, kai jau buvo išspausdinti visi aštuoni LTI tomai, tačiau T. Narbutas „Pranešimą“ įklijo būtent į pirmojo tomo parankinį egzempliorių, kuris turėjo tapti pagrindu antrajam leidimui. Kodėl ne į paskutinįjį? Galbūt T. Narbutas manė, kad būsimiesiems LTI skaitytojams ir tyrinėtojams bus įdomi ir jos leidimo bei platinimo istorija? „Pranešimas“ tikriausiai buvo išspausdintas laikraštyje „Kurjer Litewski“, kurio redaktoriumi dirbo A. Marcinovskis.

Kaip rodo reklaminio skelbimo tekstas, jo autorius nebuvo vien prekiškas, kuriam svarbu tik įsiūlyti savo prekę. A. Marcinovskis buvo artimas T. Narbutui žmogus — literatas, puikiai suprantantis LTI reikšmę. Leidėją, kaip žmogų ir kaip pilietį, žavėjo istoriko biografija, rodanti jo pasišventimą — net karo tarnyboje praradęs sveikatą, jis „nemanė, kad ganėtinai atidavė skolą visuomenei“. A. Marcinovskis LTI vadina „dovana visuomenei“ ir sako, kad pirmą kartą per Lietuvos istorijos tyrimus visa surinkta istorijos medžiaga buvo sujungta „į vieną visišką ir tvarkingą visumą“, kuri stebina jau vien savo apimtimi. Leidėjas rašė: „Belaukiant, kol pasirodys bešališka mokslingo išminčiaus nuomonė, galima, pagrįstai stebintis tokia išsverme, patikimai pasakyti: amžių amžiais buvo laukiama tokio veikalo ir amžių amžiais jis gyvuos. Taip, tiesa: tol, kol gyvieji turės poreikį pažinti pasaulio istoriją, o jų palikuonys — mokslą, tol Narbuto veikalas bus mokslinių diskusijų objektas, bus visų luomų piliečių

pramoga, medžiagos istorikui lobynas, paminklų bei įrodymų, kurie buvo išgelbėti nuo prazūties, rinkinys; gi Lietuvos gyventojams, beveik bet kuriame jos kampelyje, kaip jis besivadintų,— įdomybė, žadinanti smalsumą, akstinas, kuris verčia mąstyti ir tikrinti ten aprašomus įvykius; ne vienam /iš mūsų/ — mielas buvusios šlovės ir reikšmingumo priminimas“. „Pranešimo“ autoriaus įsitikinimu LTI ypač reikšminga dabar, nes „joje vaizduojami laikai ir įvykiai, regis, ypač domina visų rašančiųjų protą“.

„Pranešimas“ — puikus pristatymas. Viskas, net pati LTI autoriaus biografija, žadėjo sėkmę. Sunku pasakyti, kokia buvo reali leidėjo materialinė nauda, tačiau galima manyti (turint omenyje A. Marcinovskio biografiją, jo aspiracijas, o galbūt ir net tik ką cituotą tekstą), kad jam rūpėjo ne vien pelnas. Vilniaus universiteto absolventas „Kurjer Litewski“ redaktorius, Subravų draugijos sekretorius, senųjų aktų rinkėjas ir leidėjas, jis, kaip pastebėjo ir M. Stolcman, „nukrypo nuo XIX amžiuje vyravusio profesionalaus leidėjo tipo, kurio pagrindinis kriterijus, renkantis knygas spausdinimui, buvo klientų palankumas, garantuojantis verslo pelningumą“¹⁷. Enciklopedinės žinios, šviesus protas, publicistiniai sugebėjimai, darbštumas — tai bruožai, kurie buvo būdingesni praėjusio, XVIII amžiaus, leidėjui. A. Marcinovskiui rūpėjo ne tik nauda — visi XIX a. tyrinėtojai kaip pavyzdį pateikia faktą, jog būtent jo spaustuviėje buvo spausdinama LTI. Pats T. Narbutas, net praėjus daugeliui metų po paskutiniojo tomo išspausdinimo, teigė, kad A. Marcinovskis jo „Istorijos“ dėka gavo ir naudą, ir šlovę. Ir nebuvo visiškai neteisis, nes „Marcinovskis“ ir „Narbuto leidėjas“ tapo sinonimais.

Pirmieji vertinimai

Pirmosios dvi didelės recenzijos apie T. Narbuto „Lietuvių mitologiją“ pasirodė netrukus, tai yra tais pačiais, 1835, ir kitais, 1836, metais. Pirmoji (anonimiška) buvo išspausdinta leidinyje „Wizerunki i Rozzrąsania Naukowe“, antroji (J. I. Kraševskio) — oficioze „Tygodnik Petersburski“.

Bene pati reikšmingiausia, ypač didelės 25 puslapių apimties, buvo anonimiškoji 1835 m. recenzija¹⁸. Jos autorius tokią apimtį aiškino taip: „Šis veikalas atneša tokią pat garbę ir autoriaus pilietiniam sumanymui, ir jo leidėjui p/onui/ Marcinovskiui; jis yra sugalvotas tokiu svarbiu tikslu ir taip rūpi visiems tenykščiams provincijos gyventojams, jog mūsų leidinyje negalima apsiriboti tik sausa užuomina arba tik visapusiškomis liaupsėmis“¹⁹. Kaip ir įprasta kiekvienam tokio pobūdžio rašiniui, recenzentas iš pradžių nurodė teigiamąsias „Mitologijos“ puses: „Nors autorius ir ne vienas pats stojo Lietuvos istorijos tyrinėjimų srityje (kaip jis nori tvirtinti įžangos pradžioje), nes po Strijkovskio ir po Kojelavičiaus, Naruševičius, Bogušas ir kiti jau yra gana ženkliai atnaujinę jos pėdsakus, vis dėlto jo nuopelnas visuomet bus labai didelis, nes jis į vieną vietą surinko tas žinias apie Lietuvą, kurios buvo išbarstytos po įvairias lenkų, rusų ir vokiečių kronikas, o taip pat — po įvairius to krašto padavimus — jau vien dėl šios priežasties jo darbas tapo reikšminga me-

džiaga, kad kada nors būtų parašyta *tikra* (kursyvas mano — R. G.) Lietuvos istorija“²⁰.

Recenzento nuomone, T. Narbuto „Lietuvių mitologija“ yra būtina skaityti jau vien todėl, kad „nežinoti to, kas vyko šioje žemėje, kurioje mes gyvename ir kuri mus maitina, yra gėdingas abejingumas, nederantis civilizuotam žmogui“²¹. Sutikdamas su istoriku, kad mitologija yra raktas seniausiajai tautų istorijai pažinti, recenzentas toliau aptaria kritikuo- tinas pirmojo LTI tomo vietas, kurios, be jokios abejonės, šioje recenzijoje nusveria teigiamąsias „Lietuvių mitologijos“ puses. Jo nuomone, svarbiausias veikalo trūkumas yra šaltinių skurdumas, pagrindiniai T. Narbuto naudoti darbai tebuvę K. Sirvydo bei mitologiniai žodynai. Be to, istorikas daro ir tokią „pasibaisėtina“ klaidą, jog grožinį kūrinį traktuoja kaip istorinį šaltinį — čia kaip pavyzdį referentas nurodė F. Bernatovičiaus „Pajautą“. Rašinio autorius buvo nepatenkintas ir tuo, kad T. Narbutas ne tik daug fantazijų parašė apie tikrai egzistavusius, bet ir sukūrė daug naujų dievų. Be to, jo nuomone, knygos skyrius „Apie dangaus kūnus“ parašytas vien tik apimčiai padidinti, o penktasis — „Apie paslaptis“ — visai nereikalingas. Recenzento įsitikinimu „Lietuvių mitologija“ apskritai pernelyg didelės apimties veikalas. Antra vertus, suvokdamas istoriko pasirinkto tikslo sudėtingumą, anonimas rašė: „Autorius, norėdamas *ab ovo* nustatyti Lietuvos lizdą, privalo pereiti visą tos tautų migracijos, nupa- sakotos kronikų pasakose, labirintą; pereiti, laikydamas delne istorinės tiesos žibintą. Kokių gi įžvalgumu reikia apsiginkluoti, kad neįklimptum į tą sraunų nuolatinių prielaidų ir hipotezių verpetą ir kad tas žibintas ne- užgestų, dar tau nespėjus iš ten išsikapstyti?“²². Ir vis dėlto su neslepia- ma ironija recenzentas linkėjo T. Narbutui, kad „mus taip skubotai ne- perdarytų į graikus, kaip gerbiamasis Foigtas (be viso kito, dar ir isto- rikas) mus sugiminiavo su vokiečiais“²³. Anoniminis autorius prikišo isto- rikui ir nepakankamą lenkų kalbos mokėjimą — nors veikalas iš esmės parašytas gana gera kalba. T. Narbutas nesugebėjo išvengti kai kurių keistų posakių, kuriuos recenzentas apibūdino kaip lituanizmus (litwiniz- my). Kritikuodamas be atvangos, jis užsipuolė net, mūsų akimis žiūrint, didžiausią ne tik „Lietuvių mitologijos“, bet ir kitų LTI tomų privalumą — kontekstą, gretimų tautų istorijos aprašymą, tai yra foną, kuriame išryš- kėja ir lietuvių tautos istorija.

Pabaigoje recenzentas pabrėžė, kad jo tikslas yra tik padėti autoriui, kad tokia kritika — labai naudinga ir kad apskritai „Lietuvių mitologija“ yra skaitytina knyga. Vis dėlto bendro nemalonaus įspūdžio jau nebe- galėjo išsklaidyti. Rašinyje, nors ir nelabai ryškiai, slypėjo ir vienas rim- čiausių kaltinimų, kuris (jeigu taip galima pasakyti) turėjo politinį at- spalvį. Tas priekaištas išryškėjo nagrinėjant vieną svarbiausių — seno- sios lietuvių pasaulėžiūros kilmės — problemų. Anonimas be jokių užuo- lankų rašė: „Ko gi ieškoti pas graikus ir pas romėnus, kai, lietuvių mito- logines tradicijas lyginant su slavų mitologija, tampa akivaizdu, kad būtent į pastarąją nusižiūrėjus, Lietuvoje buvo sukurta daugiausia vaizdi- nių apie dievus ir visokias antgamtines būtybes!“²⁴ T. Narbutui, teigu- siam priešingai, tai buvo didžiulis akibrokštas. Galbūt šis daugiau nie- kuomet atvirai neišsakytas, bet, mūsų nuomone, esminis kaltinimas vė-

liau nulėmė ir tai, kad T. Narbutas, nors dėjo dideles pastangas, nesugebėjo išleisti ne tik antrojo „Mitologijos“ leidimo, bet ir jos vertimo į rusų kalbą?

„Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“, iš pradžių redaguotas L. Rogalskio, o vėliau — I. Sidlovskio, buvo vienas iš didžiausių ir solidžiausių to meto intelektualinės krypties leidinių. Recenzija, ir tokia nepalanki, buvo rimtas pavojaus ženklas. Reikia manyti, jog ji sukėlė labai neigiamų emocijų ir LTI autoriui, ir jos leidėjui. Tiesą sakant, ji galėjo būti nukreipta ne tiek prieš T. Narbutą, kiek prieš A. Marcinovskį. T. Narbuto korespondencijoje ne kartą teko rasti užuominų, jog Juozapas Zavadskis buvo nepatenkintas ir įžeistas, kad autorius savo „Istoriją“ atidavė ne jam, bet A. Marcinovskiui. O juk „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“ leido ir finansavo būtent Zavadskiai. Vis dėlto pagrįsti tokį teiginį sunku, tuo labiau kad istorinėje literatūroje vyrauja nuomonė (tiesa, taip pat daugiau hipotetinė), kad A. Marcinovskis buvo J. Zavadskio proteguojamas ir būtent jo dėka tapo garsiu Vilniaus leidėju.

Sunku nustatyti ir recenzijos autorių. Leidinyje „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“ anonimiškumas buvo įprastas reiškinys. Leidinio, kuris turėjo toliau puoselėti šubravyčių tradicijas, autoriai — aštuoniolika buvusių Vilniaus universiteto profesorių, aštuoni su šia įstaiga nesusiję mokslininkai ir devyniolika literatų, kurių dauguma buvo baigę šį universitetą. Sunku tarp jų atpažinti recenzijos autorių. Vis dėlto straipsnio stilius, maniera, kandumas, dalyko žinojimas, profesionalumas labai primena kitą rašinį, tiksliau straipsnių ciklą „Laiškai nuo Kražantės krantų“, kurį trejetą metų spausdino „Gazeta Warszawska“²⁵. Didžioji šių „laiškų“ dalis buvo skirta 1856 m. pasirodžiusių T. Narbuto „Mažesniųjų istorinių raštų“ kritikai²⁶. Straipsnių, beje, taip pat anonimiškų, autorystė buvo išaiškinta — jie skiriami istorikui, publicistui M. Balinskiui. Taigi jis galėjo būti ir anoniminės „Lietuvių mitologijos“ recenzijos autorius. Bet tai tik hipotezė — rašinys galėjo būti parašytas ir kolektyviai. Vis dėlto, matyt, „Lietuvių mitologijos“ recenzentas nebuvo iš artimiausių T. Narbuto bičiulių tarpo. Kokių nors tiesioginių jo kontaktų su M. Balinskiu kol kas nepavyko užčiuopti, bent jų neatspindi istoriko korespondencija. Taigi M. Balinskis, kaip žmogus, profesionaliai išmanantis tuos dalykus, ir kaip „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“ bendradarbis, galėjo būti ir minėtos recenzijos autorius. Tikėtina, kad nei T. Narbutui, nei A. Marcinovskiui šio rašinio autorystė nebuvo paslaptis.

Antroji, šį kartą pasirašyta, recenzija priklausė J. I. Kraševskiui²⁷. Jau pirmose jos eilutėse „Lietuvių mitologija“ buvo apibūdinta kaip „kruopšti kompiliacija“, kurios autorius dėl pernelyg nekritiško požiūrio į istorijos šaltinius „negali vadintis istoriku“²⁸. „Antra,— rašė J. I. Kraševskis,— dauguma šiame veikale aprašomų dalykų istorijai nepriklauso. Trečia (o tai yra įdomiausia ir naujoviškiausia), čia yra tiek mažai autentiškumo, jog vėlesnis istorikas, norėdamas pasinaudoti pono N/arbuto/ darbu, ilgai dvejos, kol išdrįs iš ten ką nors paimti“²⁹. Recenzentas, pagyres „Mitologijos“ autoriaus nuoširdumą, vis dėlto manė, jog tai nesudaro preteksto tikėti viskuo, ką jis rašo: „... tokioje tamsioje ir neaiškioje istorijoje tam, kad galėtum pelnyti pasitikėjimą, reikia turėti įrodymų, ir ne

atsitiktinių, ne bet kokių, o išbandytų kritikos ugnies, jau anksčiau aprašytų ir ne vienam, bet keletui autorių pripažinus juos autentiškais“...³⁰ Visi kiti priekaištai visiškai sutapo su tais, kuriuos buvo išsakęs vilnietis anonimas. Galima spėti, kad būtent ši recenzija davė pradžią šaltiems T. Narbuto ir J. I. Kraševskio santykiams (nors, jeigu tikėsime pirmuoju, jie niekuomet net pažįstami nebuvo). Si nuostata ypač ryški istoriko laiškuose artimiausiems bičiuliams. Beje, T. Narbutas ir J. I. Kraševskio istorijos darbams reiškė tokių pačių priekaištų. . .

Bet, baigdama trumpą J. I. Kraševskio recenzijos aptarimą, norėčiau atkreipti dėmesį į vieną detalę. Po ja buvo išspausdintas „Tygodnik Petersburski“ redakcijos prierasas, kuris įdomus savo akivaizdžiu palankumu „Lietuvių mitologijos“ autoriui, nes disonuoja su esmine recenzijos nuostata. „Nuoširdumas, patiklumas, sisteminimas,— sakoma prierasė,— tai nėra jau tokios didelės ydos, jeigu istorikas tiksliai atpasakoja tai, ką buvo girdėjęs, ir neslepia nieko, kas galėtų būti naudinga vėlesniems tyrinėtojams, kai šie imsis nustatinėti čia girdėtų padavimų patikimumą“³¹. Šis prierasas — tai savotiška iliustracija, kuri irgi rodo, kad T. Narbuto „Lietuvių mitologijos“ dėka tylą buvo nutraukta, „protai sujunginti“ ir atsirado noras diskutuoti. Nuo šiol ji nebeprarado visuomenės dėmesio, keldama dvilybę, kontraversišką sumaištį. Blaivių vertintojų, tokių kaip S. Daukantas ar I. Onacevičius, buvo nedaug. Suprantama, tai liečia oficialiąją spaudą, profesionaliąją kritiką, kuri, deja, taip pat neparodo visos LTI vertinimų skalės. Nederėtų užmiršti ir kito, neoficialaus, tai yra visų skaitančių to meto piliečių, požiūrio. O jis, kaip jau buvo minėta, teikia visiškai kitokį vaizdą. Šios knygos poveikis ir jos sukeltas entuziazmas šiandien kelia nuostabą. Tuo galima paaiškinti ir T. Narbuto ryžtą toliau tęsti pradėtą darbą. O čia dar ir nuolatiniai padrašinantys bei verčiantys susimąstyti I. Onacevičiaus laišakai. 1836 m. kovo 19 d. jis rašė T. Narbutui: „Mažai yra Žemės rutulyje kraštų, panašių į Lietuvą, kur žmonės tokie abejingi ir taip nesirūpina savo krašto reikalais. Paprasčiausias žydelis daugiau domisi savo tauta nei lietuviai. Kortos, romanai, garderobai — tokios yra jų dorybės. Viešpatauja tuščias pasididžiavimas senoliais, o protėvių istorijai paprasčiausiai atsuko nugarą. Per 400 metų nė vienas lietuvis, išskyrus Kojelavičių, Mykolą Lietuvį ir Teodorą Narbutą nepasirūpino krašto praeitimi. Iki šiolei apie Abisiniją, arabus, mongolus ir samojedus * daugiau darbų parašyta nei apie Lietuvą. Tas pavyzdžio neturintis abejingumas liks amžina dėmė Lietuvai ir prisidės prie kadaise galingos ir didvyriškos tautos išnykimo“³².

Naujos paieškos

T. Narbutas į oficialiąją kritiką beveik niekuomet neatsakinėjo — išskyrus tą bene vienintelį kartą, kai 1858 m., tai yra praėjus beveik dvidešimčiai metų po paskutiniojo LTI tomo pasirodymo, „Tekla Wileńska“ puslapiuose atkirto S. Mikuckio kaltinimams³³. Toks tylėjimas stebino isto-

* t. y. samodus — *leidyklos red.*

riko bičiulius, tarp jų ir S. Daukantą. Sunku būtų tiksliai paaiškinti tokią T. Narbuto poziciją — tylėjimas tokiais atvejais nėra geriausia išeitis. Antra vertus, anoniminės recenzijos autorius buvo teisus, sakydamas, kad kritika turi ir teigiamąją pusę. Ir iš tikrųjų, nuo pat 1835 m. T. Narbutas nuolat tobulino „Lietuvių mitologiją“, ir šio darbo rezultatas buvo keletas jos variantų.

Yra keturios „Lietuvių mitologijos“ atmainos: 1) 1835 metų „Mitologijos“ rankraščio santrauka, parengta atskira knygele³⁴; 2) LTI I tomo vertimas į rusų kalbą³⁵; 3) LTI I tomo parankinis egzempliorius su išsamiais papildymais ir korektūromis antrajam leidimui³⁶; 4) vadinamoji „Naujoji mitologija“, tai yra 1848 m. perrašytas pirmasis LTI tomas³⁷. Pirmojo varianto, tai yra pirmojo tomo santraukos, paskirtį, jos atsiradimo aplinkybes sunku tiksliai paaiškinti. Galima tik konstatuoti, jog tai tėra trumpas, lakoniškas 1835 m. „Mitologijos“ turinio atpasakojimas, labai primenantis reklaminę knygelę. Kiti trys variantai yra verti didesnio dėmesio, todėl juos aptarsime kiek išsamiau.

Vargu ar būtų galima vienareikšmiškai pasakyti, kas T. Narbutą paskatino „Lietuvių mitologiją“ versti į rusų kalbą. Beje, buvo išverstas ne tik pirmasis tomas — išliko ir antrojo LTI tomo vertimas, datuojamas 1835 m. gegužės mėnesiu, tai yra parengtas dar neišspausdinus šio tomo lenkų kalba³⁸. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad abu tomai į rusų kalbą buvo verčiami tiesiog iš rankraščio. Taigi sumanymas siekia daug ankstesnius laikus, negu „Lietuvių mitologija“ buvo įvertinta imperijos sostinėje Sankt Peterburge, — jo didenybės imperatoriaus Mikalojaus I* dovaną — briliantinį žiedą — istorikas gavo tik 1839 metais. Dovana galėjo tik atgaivinti seną viltį išleisti vertimą į rusų kalbą. Kaip galima spręsti iš T. Narbuto korespondencijos, istorikas daugelį metų ieškojo galimybės jį išspausdinti. Dar 1843 m., kaip rodo laišakai S. Daukantui ir A. Renje (Renier, Regnier)³⁹, jis, tarpininkaujamas savo giminaičio F. Narbuto, ieškojo leidėjų Sankt Peterburge. Deja, šios pastangos buvo nevaisingos. Nesėkmės priežasčių galėjo būti įvairių, tačiau dėl žinių stokos neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą.

Didelės apimties rankraštis (862 lapai) šiuo metu saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tituliniame lape — užrašas rusų kalba: „Lietuvių mitologija. Iš lenkų kalbos išvertė pats autorius“. Deja, pastaruoju teiginiu tenka suabejoti. Savo korespondencijoje T. Narbutas ne vieną kartą minėjo kažkokį Lydos mokytoją (pavardės nenurodė), kuris LTI vertė į rusų kalbą. Jo darbu istorikas buvo labai nepatenkintas. Tikriausiai ne vieną kartą tekstą taisė. Matyt, buvo pora rusiškojo vertimo variantų — pirmasis galėjo būti parengtas iki 1839 metų (akivaizdus argumentas tokiai hipotezei — antrojo LTI tomo vertimo data), o antrasis — po 1839 m. Nė vieno jų vertėjas T. Narbutas negalėjo būti. Pats ne kartą pabrėžė, kad rusų kalbą moka nepakankamai. Nors ilgai tarnavo Rusijos kriuomenėje, nesugebėjo laisvai rašyti rusiškai. Tai patvirtina ir keletas laiškų, adresuotų įvairioms valdžios įstaigoms, juodraščiai, taip pat nuolatinė A. H. Kinkoro pagalba panašiais atvejais.

* t. y. Nikolajaus I — *leidyklos red.*

Suprantama, T. Narbutas rusų kalbą mokėjo tiek, kad galėjo taisyti, koreguoti ir derinti vertimo tekstą.

Apskritai rusiškasis „Mitologijos“ variantas beveik niekuo nesiskyrė nuo 1835 m. teksto — tai pažodinis vertimas, be jokių ženklių korektūrų. Dėmesio vertas tik paties T. Narbuto priedas: „Šioji „Mitologija“ — tai tikslus pirmosios „Lietuvių tautos istorijos“, kurios devyni tomai buvo išleisti Vilniuje, pas Marcinovskį, dalies vertimas. Autorius, norėdamas būti naudingas rusams, besidomintiems Siaurės Europos senove, pasiūstengė, kad ši dalis būtų išversta į rusų kalbą...“⁴⁰ Taigi mums žinomas „Lietuvių mitologijos“ vertimas į rusų kalbą gali būti datuojamas 1841—1842 m., tai yra jau po visų LTI tomų pasirodymo — būtent tas, kurį istorikas 1843 m. siūlė Sankt Peterburgo leidėjams. Deja, jokia data rankraštyje nenurodyta. Įdomu ir tai, jog mus pasiekęs rusiškasis „Lietuvių mitologijos“ nuorašas yra be lentelių, tai yra be iliustracijų, kurios puošia lenkiškąjį tomą.

Nepavykus išspausdinti „Lietuvių mitologijos“ rusų kalba, T. Narbutas visą dėmesį sutelkė lenkiško teksto pataisoms. Remiantis aukščiau išdėstytomis mintimis, galima teigti, kad tas darbas buvo pradėtas po 1843 metų. Beje, to meto laiškuose istorikas vis dažniau pabrėžė mintį, kad LTI — tik bazė, tik pagrindas ateities tyrinėtojams; taigi ne tik galimas, bet ir būtinas jos koregavimas. Antra vertus, nematydamas istoriko, kuris galėtų artimiausiu metu imtis tokio didžiulio darbo, pradėjo brandinti mintį išleisti antrąjį LTI leidimą. Taip T. Narbutas darbiniam LTI egzemplioriuje, visose devyniose jo dalyse, atsirado daugybė pataisų, įklijų — visa tai, kas turėjo papildyti antrąjį leidimą. Ir nors vilčių išspausdinti naująjį variantą buvo labai nedaug, T. Narbutas metai iš metų koregavo pirminį tekstą. „O tuo tarpu ant švairių lapų, įsiūtų į mano darbinį egzempliorių, perrašinėju, taisau, išmetu, lyginu, kol tik užteks gyvatos,— rašė 1846 m. S. Daukantui.— Tai bus arba būsimam pakartotiniam leidimui, arba Lietuvos muziejui — kaip ir kiti viso mano gyvenimo darbai“⁴¹. Savo parankinį LTI egzempliorių T. Narbutas pildė iki lemtinųjų 1863 m.— tai rodo ir teksto analizė, tai yra datavimas bei senyvam istorikui būdingas braižas.

Dėl kritikos, dėl prieštarų vertinimų, dėl naujų tyrinėjimų pirmasis LTI tomas buvo itin daug taisomas ir pildomas; nors iš esmės tomas nepakito, pavyko suskaičiuoti 166 didesnius arba mažesnius keitimus ir intarpus. Antrojo leidimo tekstą turėjo puošti epigrafi, LTI leidimo ir platinimo istorijos apžvalga, įspūdingas (regis, paties istoriko) piešinys, kuriame vaizduojami visi Lietuvos praeities tyrinėtojo atributai — plunksna, LTI tomai, laurų (?) vainikas, Lietuvos žemėlapis, Herodoto (o gal Livijaus?) biustas, paties T. Narbuto monograma, o taip pat atverstas gaidų sąsiuvinis, kuriame galima įskaityti tokius žodžius: „Tego, co z cnot, mądrości i nauki slynę, / Wieki wiekom przekazą sławne jego imię“ („Mokslu, išmintim, dora garsėjęs vardas / Amžių amžiais lieka liaupsių vertas“)⁴². Taigi susipažinus su parankiniu pirmojo LTI tomo egzemplioriumi, susidaro jau beveik spaudai parengto leidinio vaizdas.

„Lietuvių mitologijos“ pataisos rodo, kad, be daugybės straipsnių, paskelbtų įvairiuose to meto periodiniuose leidiniuose, be tos informacijos,

kurią teikdavo jo korespondentai, istorikas, tobulindamas pirmąjį „Lietuvių mitologijos“ variantą, daugiausia rėmėsi trijų tyrinėtojų — L. A. Jucevičiaus, M. Višnevskio bei T. Volianskio — darbais. Pastarojo įtaką T. Narbutui norėtusi aptarti plačiau, tuo labiau kad ji istorinėje literatūroje nebuvo pažymėta.

Tadas Volianskis (Wolański) — garsus to meto Poznanės kolekcionierius (vėliau didžioji jo rinkinių dalis atsidūrė Sankt Peterburge), numizmatikos specialistas, 1845 m. spaudoje paskelbė atvirus laiškus T. Narbutui⁴³. Istorikas yra ne kartą minėjęs apie susirašinėjamą su Poznanės kolekcionieriumi, tačiau tų laiškų originalų tarp mokslinės T. Narbuto korespondencijos rasti nepavyko. Tai leistų spėti, kad pats istorikas jų niekuomet negavo, tai yra, jog laišakai buvo viešo pobūdžio. Bet kuriuo atveju šie 1844 m. Bidgoščiuję rašyti T. Volianskio laišakai T. Narbutui po metų buvo išspausdinti atskiru leidiniu, kuris buvo ir Šaurų dvaro bibliotekoje⁴⁴. Ypatingas T. Narbuto susižavėjimas Poznanės kolekcionieriaus numizmatiniais tyrinėjimais gali būti aiškinamas ir gana palankiu pastarojo atsilepimu apie LTI. T. Volianskio „Laiškuose apie slavų senienas“ ši „Istorija“ vadinama „neįkainojamu veikalu“, „tautinės literatūros lobiu“. Tyrinėtojas su patosu (tokiu būdingu ir T. Narbutui) rašė: „Progai pasitaikius, galiu Tamstai į Lietuvą pasiųsti malonius sveikinimus — kaip senovės tyrinėtojas senovės tyrinėtojui ir savo kolegai, nes, kaip ir Tamsta, jau trisdešimt metų plūsu slavų senienų tyrinėjimų /srityje/ — ir čia mylima Lietuva dėl kadaise buvusio dviejų tautų susijungimo, be jokios abejonės, užima svarbią vietą“⁴⁵.

Numizmatas atkreipė T. Narbuto dėmesį į skandinaviskus numizmatikos paminklus, jo nuomone, turinčius nenuginčijamą ryšį su Lietuva. Poznanės kolekcionierius ypač žavėjosi Karališkojo Danijos lobyno rinkiniais, kurių dauguma jau buvo paskelbti. Skandinavų monetose bei ten pat saugomuose auksiniuose pakabučiuose vaizduojamas figūras bei užrašus T. Volianskis ir pamėgino išskaityti — anot paties T. Narbuto, padarydamas tai, ko negalėjo niekas padaryti jau daugiau kaip pusšimtį metų. Lietuvos istoriko negalėjo nesuintriguoti detalus, paremtas didele erudicija, kalbų mokėjimu aiškinimas, čia pat iliustruotas įdomiais piešiniais; juolab kad numizmato išvados buvo tiesiog stulbinančios ir dažnai patvirtinančios paties T. Narbuto hipotezes. T. Volianskio dėka senoji Lietuvos istorija nušvito naujomis spalvomis. Poznanės kolekcionieriaus išvadomis istorikas ėmė pildyti LTI parankinio egzemplioriaus tomus. Šiandien net sunku būtų suskaičiuoti, kiek tokių papildymų buvo padaryta, ir bene didžiausias jų kiekis tektų pirmajam tomui. T. Narbutas, atsižvelgdamas į numizmato tyrinėjimus, parankinį egzempliorių net buvo papildęs naujomis lentelėmis, tai yra iliustracijomis, kurios, deja, neišliko. Bėlika tik dar kartą pažymėti, kad T. Volianskio „Laiškų“ pasirodymas buvo neeilinis įvykis, kuris galbūt suvaidino lemiamą vaidmenį, paskatinusį koreguoti LTI — bent jau chronologiškai tai sutampa. Savo entuziazmu T. Narbutas pasidalino ir su S. Daukantu. Jis rašė: „Tasai p/onas/ Volianskis šiandien yra žymiausias archeologas iki šiol neišaiškintų paminklų /iš/šifravimo srityje; mūsų tautietis ir labai geranoriškai mūsų atžvilgiu nusiteikęs“⁴⁶. Pastaroji frazė itin reikšminga. Būtent T. Volianskio geranorišku-

mas darė istorikui didžiausią įspūdį. Beje, minėtame laiške S. Daukantui T. Narbutas atkreipė dėmesį ir į kitą detalę — numizmatas ne tik mokėjo visas senovės kalbas, bet ir visus lietuvių kalbos dialektus. Tai turėjo pakelti T. Volianskio autoritetą S. Daukanto akyse. Peterburgo korespondentas padėjo T. Narbutui už informaciją, bet vargu bau ar S. Daukantui pavyko išstudijuoti pačią knygele — regis, jau tuomet ji buvo bibliografinė retenybė.

Kitų dviejų T. Narbuto autoritetų — M. Višnevsio ir L. A. Jucevičiaus — tyrinėjimai nesukėlė tokio didelio istoriko entuziazmo. Tai būtų galima paaiškinti asmeninių kontaktų nebuvimu. „Lenkų literatūros istorija“, ypač jos šeštasis tomas⁴⁷, kuriame rašoma apie lietuvių kalbą, sulaukė gana gero istoriko įvertinimo. Daugumai ten išdėstytų faktų istorikas pritarė — jis mėgdavo kartoti, jog M. Višnevskis lietuvių kalbą moka geriau negu kitas lietuvius. Abejojo T. Narbutas tik vieninteliu tyrinėtojo skelbiamu faktu — kad lietuvių kalbos gramatika buvo parašyta jau XII amžiuje⁴⁸. Su L. A. Jucevičiumi, regis, taip pat nebūta glaudesnių kontaktų — laiškų neišliko, o ir vertinimų taip pat. Vis dėlto parankiniame egzemplioriuje gausu citatų iš L. A. Jucevičiaus monografių („Lietuvių liaudies priežodžiai“, 1840; „Žemaitijos atsiminimai“, 1842; „Lietuva“, 1846). Jis greta T. Volianskio — antrasis daugiausia pakitimų įnešęs autorius. Antra vertus, norėtusi atkreipti dėmesį į vieną niuansą — visur, minėdamas L. A. Jucevičiaus pavardę, istorikas neužmiršdavo pridėti epitetą „*ekskiądz*“, tai yra ekskunigas. Vadinasi, šis skandalingas rašytojo gyvenimo faktas LTI autoriui buvo gerai žinomas. Jo pabrėžimas rodo tam tikrą T. Narbuto nuostatą.

Ilgainiui viltis išleisti antrąjį leidimą darėsi visiškai nereali, todėl parankinis egzempliorius buvo pildomas daugiau sau arba, kaip rašė istorikas jau minėtame laiške S. Daukantui, — „Lietuvos muziejui“. Papildymų susikauptė labai daug. Šeštojo dešimtmečio viduryje T. Narbutui (o galbūt kam nors iš jo bičiulių) kilo mintis ką iš to, kas buvo sukaupta per penkiolika metų, išleisti atskira knygele. Tai buvo tam tikras kompromisas, išeitis, tuo labiau kad rasti leidėją istorijos veikalams darėsi vis sunkiau. Be to, tuo metu T. Narbutas jau turėjo karčią patirtį su Lietuvos istorijos šaltinių publikavimu. Taigi 1856 m. T. Gliuksbergo spaustuvėje atsirado galimybė išspausdinti dalį to, kas turėjo papildyti antrąjį LTI leidimą. Taip gimė „Mažesnieji istoriniai raštai“, kurių pratarmėje (beje, datuotoje 1852 m.) istorikas rašė: „Pildant mano paskelbtos „Lietuvių tautos istorijos“ puslapius naujais pastebėjimais, kritiškai vertinant įvairius trūkumus bei klaidas, galbūt net turint vilties, kad pasirodys antrasis leidimas, ir anksčiau, ir dabar pasitaikė dalykų, kuriuos vertėtų atminti ir išsaugoti nuo pražūties, arba tokių smulkmenų, kurių visų nebūtų įmanoma išspausdinti „Istorijoje“ — visa tai ir spausdinu šiame rinkinyje“⁴⁹. Taigi 1856 m. „Mažesniuose istoriniuose raštuose“ bent iš dalies buvo realizuota pakartotinio LTI leidimo idėja, kuri, regis, galutinai buvo palaidota 1855 m. mirus A. Marcinovskiui — nepaisant paskutiniųjų metų nesutarimų, jis buvo ir liko vienintelis Vilniaus leidėjas, galėjęs ryžtis tokiam žingsniui.

Ir vis dėlto šiame rinkinyje neatsispindėjo visi T. Narbuto ketinimai, o ir

pirmojo LTI tomo papildymai sudaro tik nedidelę „Mažesniųjų istorinių raštų“ dalį. Taigi daug kas iš to, ką istorikas buvo sumanęs, liko toli nuo skaitytojo akių. Beje, keistai susiklosčius aplinkybėms, T. Narbuto rankraštinis palikimas yra beveik netyrinėtas, todėl net menkiausias prisilietimas prie jo atveria ne vieną istoriko paslaptį. Tokiu slėpingu T. Narbuto kūrybos faktu reikėtų laikyti ir jau minėtą 1848 m. „Lietuvių mitologijos“ rankraštį, kurį sąlyginai drįstume vadinti „Naująja mitologija“ (pilnas pavadinimas: „Lietuvių mitologija su smulkmenomis apie lietuvių tautos tikėjimą, papročius ir apšvietą ikikrikščioniškais laikais“) ⁵⁰. Dėl šio darbo genezė nagrinėjama specialiaame straipsnyje ⁵¹ tad čia konstatuosime tik kai kuriuos faktus. „Naujosios mitologijos“ pratarmėje T. Narbutas rašė: „Ši „Lietuvių mitologijos“ knyga tai nėra tarsi pirmojo „Lietuvių tautos istorijos“ tomo pakartojimas, nes ten dėstomus faktus paėmę tik kaip pagrindą, papildėme juos keletu straipsnių, sistemingiau išdėstėme, kritiškai, atsižvelgę į naujus tyrinėjimus, pataisėme, paaiškinome ir papildėme“ ⁵². Taigi jau įžangoje istorikas pabrėžė, kad naujoji knyga nėra pirmojo LTI tomo pakartojimas. Antra vertus, tai nėra ir aptartasis parankinis egzempliorius. Jiems bendra tik tai, kad abiejų pagrindą sudarė 1835 m. tekstas, bet savaip papildytas ir pakoreguotas.

„Naujojoje mitologijoje“ buvo iš esmės pakeista pirmojo LTI tomo struktūra, perrašyta pratarmė, jau nekalbant apie paties teksto pataisus. Tuo tarpu rengdamas antrąjį pirmojo tomo leidimą, T. Narbutas ne tik išlaikė nepakitusią struktūrą, bet ir ilgą vaizdingą pratarmę, nebuvo atsisakyta nė vieno jos teiginio. 1848 m. rankraštyje pratarmė buvo perrašyta iš esmės. Turint omenyje, kokį vaidmenį romantinėje historiografijoje vaidino įvadinė dalis, galima padaryti kai kuriuos apibendrinimus, kurių pagrindinis būtų toks: T. Narbutas buvo patenkintas ankstesniąja pirmojo tomo koncepcija, idėja ir neketino jos keisti. Pratarmė (o ji buvo tikra istoriko požiūrio į praeities tyrinėjimus deklaracija, jo aspiracijų išraiška) buvo pakoreguota vos viena nežymia papildomojo pobūdžio pataisa, kai tuo tarpu pats knygos tekstas mirgėjo nuo korektūrų. Ilgainiui, blėstant vilčiai, kad kada nors pasirodys antrasis leidimas, parankinis egzempliorius buvo pildomas daugiau sau — gal todėl jis buvo nuoširdesnis, jame mažiau kompromisų. „Naujoji mitologija“ — naujas mėginimas išėiti į viešumą, bet jau atsižvelgiant į vadinamuosius laiko dvasios reikalavimus. S. Daukantai apie šį naują savo darbą nepasigyrė, nors paprastai jam entuziastingai išsakydavo savo planus. Rankraščiui, kaip ir kitiems „Lietuvių mitologijos“ variantams, nebuvo lemta išvysti dienos šviesą. Derybos su spaustuvininkais buvo nesėkmingos. Ilgainiui rankraštyje atsirado naujų pataisų ir papildymų. 1848 m. — tik santykinė „Naujosios mitologijos“ sukūrimo data.

Pabaigos vietoje

Taigi T. Narbuto lietuvių mitologijos tyrinėjimai buvo labiau įtempti ir tragiški, negu galima būtų manyti, detaliau su jais nesusipažinus. Be abejo, mitologijai jis skyrė nepaprastą dėmesį, kurį galbūt net būtų galima pavadinti aistra. Antra vertus, tai buvo ir giliai suvoktas jautikini-

mas, jog kiekvienos tautos mitologija — raktas jos seniausiai praeičiai pažinti, tam tikras pasirengimas vėlesnės istorijos tyrimui. „Tos svarbios religijos priminimas ir pažinimas,— rašė jis „Naujojoje mitologijoje“,— yra nepaprastai reikalingas istorijos žinioms pagilinti — dar daugiau, be tinkamo jos išaiškinimo negali būti pažinta lietuvių žemės praeitis“⁵³. Jau 1835 m. I tomo pratarmėje T. Narbutas deklaravo, kad savo, kaip praeities tyrinėtojo, uždavinį jis bus įgyvendinęs tik tuomet, kai sugebės parodyti labai didelį tautos istorijos senoviškumą, kuris skaitytojui gali būti pateiktas tik „tų laikų dvasia“. Tai buvo itin sunkus uždavinys, bet istorikas manė, jog rekonstrukcija vis dėlto dar galima — „daugybė to paveiklo detalių yra dingusios, tačiau išliko visuma, išsamesnė už visus šiaurės tautų mitus“⁵⁴. Šios visumos ieškojimas buvo pagrindinis T. Narbuto uždavinys, ypač aiškus LTI I tome. Taigi būtų svarbu, jeigu mes, skaitydami „Lietuvių mitologiją“, sugebėtume matyti ne tik tai, kas parašyta, bet ir tai, kaip tai padaryta, kaip iš pavienių detalių ir faktų klostosi visuma, panorama, vaizdas.

Jau ne vieną kartą cituotame laiške I. Onacevičiui T. Narbutas savo mitologijos tyrinėjimus vertino kaip „darbą sausą ir neturiningą, bet didelį Lietuvos praeities paminklą“⁵⁵. Čia galima įžvelgti prieštaravimą, bet, šiandienos požiūriu, „Lietuvių mitologija“ yra reikšmingas savo laikmečio istorinės savimonės paminklas. 1852 m., apmąstydamas savo gyvenimą, T. Narbutas rašė: „Nors pataikiau gyventi laikmetyje, kuris nėra palankus darbui, pašvestam tautai, kurios tik vardas gyvas; nors dažnai pavydžių ir pikty balsų apšauktas, nesugebėjau savo darbo atlikti naujosios istorinės filosofijos minties šviesoje — vis dėlto ir toliau vargau, nes turėjau viltį, kad šis darbas bus naudingas aukštesnių sugebėjimų žmonėms“⁵⁶. Kai skaitome šį nuoširdų įsitikinimą, kitokią prasmę įgyja ir dabartinis T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijos“ spausdinimas lietuvių kalba.

¹ Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta.— Tom I. Mitologia Litewska, z ośmią rycinami. Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego, 1835.

² Tai labai išsamiai įvardiniame straipsnyje išdėstė N. Vėlius (Vėlius N. Teodoras Narbutas — lietuvių mitologijos tyrinėtojas // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. T. 1. P. 18—46).

³ Šaurai? (be datos). T. Narbutas I. Onacevičiui // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 265—266 (juodraštis).

⁴ Ten pat. L. 265.

⁵ Daukantas S. Raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas. T. 1 (A—M). Parengė G. Subačius. V., 1993. P. 175, 330.

⁶ Šaurai (be datos). T. Narbutas I. Onacevičiui. L. 265.

⁷ Ten pat.

⁸ D. P. Zmudzina. Kilka słów przedwstępnych do kogobądź mającego zamiar piścić dzieje Litwy i Zmudzi // Dziennik Warszawski. 1829. T. 5. N. 44. S. 17—19; Straipsnio vertimas lietuvių kalba spausdintas: Poška D. Raštai. V., 1959. P. 259—261.

⁹ Ten pat. P. 259.

¹⁰ Ten pat. P. 259—260.

¹¹ Merkys V. Simonas Daukantas. Antras papildytas leidimas. V., 1991. P. 41.

¹² Daukantas S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių // Daukantas S. Raštai. V., 1976. T. 1. P. 39.

¹³ Kai kurios iš jų buvo aptartos įžanginiame V. Berenio straipsnyje (Berenis V. Teodoras Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija“ // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. T. 1. P. 7—17).

- ¹⁴ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T. 1. Wilno, 1835 // MAB RS. F. 17. B. 244/1 (be numeracijos, įklija prieš titulinį lapą).
- ¹⁵ Ten pat. F. 151. B. 776.
- ¹⁶ Marcinowski A. Uwiadomienie. Dzieje narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta // Ten pat. F. 17. B. 244/1 (įklija po 482 p.).
- ¹⁷ Stolzman M. Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat między-powstaniowych (1832—1863). Olsztyn, 1987. S. 75.
- ¹⁸ Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta. Tom I. Mitologia Litewska, z ośmiu rycinami. Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. 1835, in 8vo stronic prócz rejestru 482, wstępu stronic XV na dobrym białym papierze // Wize-runki i Roztrząsania Naukowe. 1835. T. 12. S. 88—113.
- ¹⁹ Ten pat. P. 88.
- ²⁰ Ten pat. P. 89.
- ²¹ Ten pat.
- ²² Ten pat. P. 91.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Listy z nad brzegów Krozenty // Gazeta Warszawska. 1856—1859 (List I—X).
- ²⁶ Narbutt T. Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy od-noszające się. Wilno, 1856.
- ²⁷ Kraszewski J. I. Uwagi nad pismem... // Tygodnik Petersburski. 1836. N. 70. S. 429—430 (tas pats tekstas buvo spausdintas: Pamiętnik Naukowy. 1837. T. 2).
- ²⁸ Ten pat. P. 429.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Ten pat. P. 430.
- ³¹ Ten pat. P. 436.
- ³² Cit. iš: Sidlauskas A. Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pu-sėje. V., 1986. P. 99.
- ³³ Narbutt T. Uwagi nad uwagami // Teka Wileńska. 1858. Nr. 3. S. 358—368.
- ³⁴ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Tom I. Mitologia Litewska z ośmiu rycinami. Wilno, 1835. Nakładem i drukiem A. Marcinowskiego // MAB RS. F. 9. B. 1046. L. 49.
- ³⁵ Литовская мифология. Сочинение Феодора Нарбута. Перевод с польского са-ним сочинителем. 862/с. // Ten pat. F. 17. B. 246.
- ³⁶ Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T. 1. Wilno, 1835 // Ten pat. F. 17. B. 244/1.
- ³⁷ Narbutt T. Mitologia Litewska // Ten pat. F. 17. B. 247C.
- ³⁸ Перевод Истории Литовского Народа. Сочинения г-на Феодора Нарбута. Т. 2. 602 лл. // Lietuvos valstybinis Istorijos archyvas (toliau — LVIA). F. 1139. Ap. 1. B. 144. L. 1—597.
- ³⁹ Saurai. 1843.II.13(25). T. Narbutas S. Daukantui // MAB RS. F. 31. B. 1412. L. 13; Saurai. 1843.II.14(26). T. Narbutas A. Renier // Kronika Rodzinna. Warszawa, 1888. T. 14. Ser. 4. S. 333.
- ⁴⁰ Литовская мифология... (be numeracijos).
- ⁴¹ Saurai. 1846.VIII.12(24). T. Narbutas S. Daukantui // MAB RS. F. 31. B. 1412. L. 33.
- ⁴² Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. T. 1. Wilno, 1835 // Ten pat. F. 17. B. 244/1. L. 7.
- ⁴³ Tadeusza Wolańskiego Listy o starożytnościach słowiański-ch. Zbiór pierwszy. Z 143 rycinami na XI tablicach. Gniezno, czcionkami Ernesta Günthera. 1845.
- ⁴⁴ /Narbutt T./ Spisanie Muzeum w Szawrach // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 22. N. 488.
- ⁴⁵ Bidgošcius 1844.I.17(29). T. Volianskis T. Narbutui // Tadeusza Wolańskiego Listy... S. 9—10.
- ⁴⁶ Saurai. 1846.II.4(16). T. Narbutas S. Daukantui. L. 29—30.
- ⁴⁷ Wiszniewski M. Historia literatury Polskiej. T. 6. Kraków, 1844.
- ⁴⁸ Ten pat. P. 409.
- ⁴⁹ Narbutt T. Słów kilka naprzód // Narbutt T. Pomniejsze pisma histo-ryczne... S. 1—2.

⁵⁰ Mitologia Litewska, ze szczegółami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcijańskiej narodu Litewskiego odnoszącemi się // MAB RS. F. 17. B. 247C.

⁵¹ Griškaitė R. Naujoji Teodoro Narbuto „Lietuvių mitologija“ // Lituania. 1993, Nr. 3. P. 9—16.

⁵² Mitologia Litewska, ze szczegółami do wiary... L. V.

Reda Griškaitė

Petronėlė Žostautaitė. Klaipėdos kraštas 1923—1939. V.: Moks-
las, 1992. 406 p. 4000 egz.

Klaipėdos krašto 1923—1939 m., kai jis buvo sudėtinė Lietuvos Respublikos dalis, istorija iki šiol nebuvo istorikų detaliau nagrinėjama. Lietuvos Respublikos laikotarpiu apie jį išsamų darbą 1932 m. paskelbė krašto tarnautojas, teisininkas R. Valsonokas¹. Jis detaliai analizavo Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos problemą, daug dėmesio skyrė Lietuvos ir Vokietijos konfliktams dėl autonomijos, abiejų valstybių ginčams Europos valstybių tarptautinėse organizacijose ir ne tik jose. R. Valsonokas taip pat atskleidė ir kai kuriuos krašto bei Lietuvos Respublikos vidaus gyvenimo faktus bei prieštaravimus, susijusius su Klaipėdos autonomija, parodė partijų kovą ir rietenas prieš Seimelio rinkimus, Direktorijos sudarymo sunkumus ir kitus dalykus. R. Valsonokas plačiai aptarė valstybinę ir teisinę klausimo pusę — toji medžiaga jam buvo prieinamiausia ir geriausiai žinoma.

P. Žostautaitė ilgus metus tyrinėjo Klaipėdos krašto padėtį. Aptarė jo ekonomiką, švietimą ir kultūrą, jo prijungimą prie Lietuvos ir Vokietijos politiką per visą laikotarpį, hitlerininkų veiklą krašte ir pagaliau jo atplėšimą nuo Lietuvos. Ta tematika ji paskelbė 19 straipsnių ir nedidelę knygėlę, skirtą Klaipėdai kaip Lietuvos uostui². Naujoje knygoje P. Žostautaitė savo tyrinėjimus apibendrino. Apibendrino, jau galėdama laisvai dėstyti faktus ir daryti išvadas, nors ir anksčiau jai nebuvo būdinga nutyti, apeiti, falsifikuoti faktus ar atvirai brukti marksistinę ideologiją. Autorė rėmėsi detaliomis Lietuvos Valstybiniame archyve esančių Klaipėdos krašto dokumentų studijomis. O jų išliko nemaža, nors kai kurie krašto vietos valdžios dokumentai po Klaipėdos atplėšimo nuo Lietuvos dingę, sudegę, sušlapo ar buvo vokiečių išvežti, tačiau išliko Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto, Užsienio reikalų ministerijos, Ekonomikos departamento ir kitų įstaigų archyvų fondai, išliko dalis Gubernatūros dokumentų ir jie autorės plačiai naudojami. Skaitydamas monografiją, matai gubernatoriaus ranka primargintas ataskaitas su smulkiaisiais faktais bei fakteliais, sutartis ir valstybės vyrų svarstymus, kaip vienu ar kitu atveju elgtis, kokią poziciją užimti, ko prašyti pagalbos ar užtarimo.

Reikia pažymėti, kad analizuojamos knygos autorė plačiai panaudojo taip pat lietuviškas ir vokiškas studijas, to meto spaudą, kuri, beje, kaip ir tyrinėtojų darbai, yra prieštaringa. Laikyčiau dideliu autorės nuopelnu jos sugebėjimą nepasiduoti vieno ar kito autoriaus tendencijai ir iš-

¹ Valsonokas R. Klaipėdos problema. Klaipėda, 1932.

² Žostautaitė P. Klaipėda — Lietuvos uostas (1923—1939). V., 1990.

vadoms, o vadovautis pagrindiniais valdžios, ekonominių organizacijų, kultūros bei kitų įstaigų dokumentais, sudarytais Lietuvos Respublikos metais, nes vienalaikis dokumentas yra svarbiausias istoriko šaltinis. Paabrėžiu šį visiems žinomą teiginį todėl, kad ir nepriklausomoje Lietuvoje, kai, atrodo, nebevaržo jokie marksistinės ideologijos pančiai, kai kurie istorikai nueina lengviausiu keliu, pakartodami ankstesnių tyrinėtojų teiginius ar tiesiog nusirašydami nuo autorių, kuriems toli gražu ne visi šaltiniai buvo prieinami ir kurių išvados, dažnai dėl dokumentų stokos ar politinės nuostatos, iš dalies tendencingos. Taigi už sąžiningumą, faktų gausumą ir lietuvišką orientaciją aukštai vertinu naująją P. Žostautaitės knygą.

Autorė aiškiai atstovauja Lietuvai. Ji gina lietuvių tautos siekius, Lietuvos valstybės to meto veiklos metodus ir politinę kryptį. P. Žostautaitė subjektyviai nekritikuoja to meto Lietuvos politikos, visuomenės, kultūros veikėjų. Ji tik stengiasi paaiškinti, kokios tarptautinės ir vidaus aplinkybės vienu ar kitu atveju lėmė Lietuvos vyriausybės žingsnius ginant Klaipėdos priklausomumą Lietuvai. Tačiau savo požiūrio įkyriai neprimeta. Ji parodo įvykių raidą, atskleidžia, kaip elgėsi Lietuvos politiniai veikėjai ir Klaipėdos krašto vadovai, gindami Lietuvos ir Klaipėdos krašto nepriklausomumą, kiek tą gynimą leido mažos valstybės padėtis. P. Žostautaitės monografiją labai teigiamai vertinu ir už minties aiškumą bei sakinio lakoniškumą. Jos kalba — be vingrių išvedžiojimų, tuščių svarstymų ir sudėtingų sakinių. Nuoseklus ir planingas analizuojamos medžiagos dėstymas monografiją daro patrauklią ir prieinamą.

Analizuojamos problemos ne tik plačiajam skaitytojui, bet ir istorikui padeda suvokti, kokioje padėtyje ir kokiomis aplinkybėmis Lietuvos vyriausybei teko spręsti Klaipėdos krašto ekonomikos, kultūros bei švietimo ir pagaliau priklausomybės Lietuvai klausimus, kaip arogantiškai atvirai į jį pretendavo Vokietija nuo pirmųjų krašto prijungimo prie Lietuvos metų (nors pačiam prijungimui ir talkino).

P. Žostautaitė daug dėmesio skiria Lietuvos tarptautinei veiklai dėl Klaipėdos krašto išlikimo Lietuvos valstybės dalimi. Autorė taip pat detaliai analizuoja Lietuvos vyriausybės pastangas susieti Klaipėdos krašto ūkį su visos Lietuvos ūkiu. Ji parodo, kodėl Lietuvos finansiniam kapitalui ir kooperatinėms bendrovėms nepavyko atskirti Klaipėdos krašto pramonės ir žemės ūkio nuo Vokietijos ir jos kapitalo įtakos. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad Vokietija į Klaipėdos kraštą žiūrėjo tik kaip į laikinai nuo jos atskirtą teritoriją ir visomis galimomis priemonėmis ne tik neleido stiprinti lietuvių kapitalo pozicijų, bet netgi sugebėjo sustiprinti sąvąsas. Iš pradžių tai ji darė slapta, o nuo 1930 m. ėmė kelti Versalio taikos sutarties peržiūrėjimo, nuo 1933 m. — Klaipėdos krašto gražinimo Vokietijai reikalavimą. Vadovaudamasi šiomis nuostatomis, Vokietijos diplomatija dirigavo savo ekonominę ir kultūrinę politiką krašte, siekdama išlaikyti dominuojančią vokiečių įtaką. Ne tik išlaikyti, bet ir ją stiprinti tiek tarp Klaipėdos gyventojų vokiečių, tiek ir tarp lietuvių.

Įvairiomis priemonėmis Vokietijos vykdoma antilietuviška veikla, Lietuvos vyriausybės darbų kritika, skundai Tautų Sąjungai, propaganda per radiją ir spaudą trukdė autonominio Klaipėdos krašto ekonominį, kul-

tūrinį bei visuomeninį gyvenimą derinti su visos Lietuvos Respublikos gyvenimu, kartu spartino klaipėdiškių lietuvių germanizacijos procesą.

Prieš pateikdama šias išvadas, P. Žostautaitė plačiai atskleidė įvairių Klaipėdos krašto gyventojų socialinių grupių ir sluoksnių padėtį bei Vokietijos politiką jų atžvilgiu. Ji, remdamasi daugeliu faktų, parodė, kaip vyko kova dėl darbininkų ir krašto finansinės, pramoninės, žemės ūkio buržuazijos. Tiek Lietuvos, tiek Vokietijos vyriausybės dėjo daug pastangų, siekdamos stiprinti savo įtaką per mokyklą, visuomenines organizacijas, partijas, kultūros draugijas, pagaliau per autonomines krašto įstaigas, seimelius, direktoriją ir jos skyrius. Ir viena, ir kita valstybė investavo savo kapitalą į Klaipėdos uostą, pramonę, bankus. Tačiau vokiečių kapitalo ir Vokietijos politika buvo įtakingesnė, nes ji buvo finansiškai ir politiškai pajėgesnė. Maža Lietuvos valstybė, Versalio taikos dėka autonominėmis teisėmis gavusi Klaipėdos kraštą, kuris ilgai priklausė Vokietijos valstybei, nebuvo pajėgi be kitų valstybių paramos jį apginti ir išlaikyti. Fašistinė Vokietijos politika gražinti Reichui po I pasaulinio karo prarastas žemes neaplenkė ir šio lietuviško krašto.

1939 m. kovo mėnesį Vokietija atėmė jį iš Lietuvos. Lietuva vėl neteko vienintelio uosto, neteko į jį ir kitas ūkio šakas įdėtų didelių kapitalų, pramonės ir kitų vertybių.

Naūja P. Žostautaitės knygoje yra skyreliai apie Klaipėdos krašto padėtį po jo užgrobimo. Ji parodė krašto okupacijos raidą, gyventojų lietuvių evakuaciją ir lietuviškų įstaigų užėmimą, lietuvių įstaigų turto perėmimą ir krašto prijungimą prie Rytprūsių apygardos. Vien Švietimo ministerijos turtas Klaipėdos krašte sudarė 5070 153 litus. Deja, jį ne visą, kaip ir ne visą kitą turtą, buvo leidžiama išvežti į Lietuvą. Buvo konfiskuotas žydų turtas: tekstilės fabrikai, pramonės ir prekybos įmonės, amatininkų dirbtuvės, dvarai, žemės sklypai, indėliai bankuose. Buvo konfiskuoti už Žemės banko kapitalą įsigyti namai, žemės sklypai, įmonės ir ūkiai, apkaltinus banką ir Lietuvos vyriausybę krašto kolonizacija. Nors uoste Lietuvai buvo palikta laisva zona prekybai su užsieniu, tačiau tik 1939 m. lapkričio 2 d. buvo ratifikuota prekių apyvartos tarp Vokietijos ir Lietuvos dar 1939 m. gegužės mėnesį sudaryta sutartis. Taigi Lietuva ta laisva zona negalėjo pasinaudoti, nes tuo metu jau vyko karo veiksmai ir uostas buvo paverstas karine baze. Užgrobtime Klaipėdos krašte ne tik buvo panaikintos lietuviškos vietos valdžios įstaigos, bet ir įvykdyta krašto administracinė-teritorinė reforma. Valsčių ir seniūnijų sumažėjo. Pagėgių apskritis buvo prijungta prie Tilžės—Ragainės apskrities, o Šilutės bei Klaipėdos apskritys ir Klaipėdos miestas priskirti Gumbinės apygardai. Taigi Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Rytprūsių. Autorė netgi knygos pabaigoje parodė gyventojų nuotaikas, jų kitimą. Tie, kurie 1923—1939 m. siekė krašto prijungimo prie Vokietijos, rėmė tokius hitlerininkų vadovus, kaip E. Noimanas, V. Bertulaitis ir kiti, nusivylė fašizmo politika, nes negavo siektų postų, o patyrė vien politinių ir ekonominių suvaržymų, griežtą viso visuomeninio bei politinio gyvenimo reglamentaciją, taip pat karo meto ekonomikos sunkumus. Beveik per šešerius Vokietijos okupacijos metus Klaipėdos kraštas buvo nualintas dar

iki Raudonosios armijos atėjimo, iki krašto, kaip ir visos Lietuvos, sovietinės okupacijos ir aneksijos.

P. Zostautaitės knygą „Klaipėdos kraštas 1923—1939“ iš esmės vertindama labai teigiamai, turiu pastebėti, kad pasitaiko kai kurių redakcinio pobūdžio netikslumų, tačiau jie menki ir lengvai pastebimi. Kelti jų nenorėčiau dar ir dėl to, kad tai padaryti turėjau galimybę knygą recenzuodama dar rankraštyje, todėl tie trūkumai iš dalies yra ir mano darbo trūkumai. Šiuo atveju būtų galima tik pageidauti, kad kai kurie knygos skyreliai būtų išsamesni. Apibendrinamojo pobūdžio darbas pats savaime reikalauja kai kuriuos klausimus aptarti detaliau. Pavyzdžiui, reiktų daug daugiau informacijos apie politines vokiečių partijas ir organizacijas, tuo metu veikusias Klaipėdos krašte. Tiesą sakant, skyreliuose apie Seimelio rinkimus, Direktorijos sudarymą jų veikla atsispindi ir jų pozicijos išryškėja. Specialiai netiriama ir lietuvių politinių partijų veikla. Kultūrinės vokiečių ir lietuvių organizacijos aptariamos viename skyrelyje ir taip pat gana paviršutiniškai. Jas irgi reiktų specialiai tyrinėti.

Knygos pradžioje yra žinių apie Klaipėdos krašto istorinę praeitį, bet autorė neįsijungia į šiuo metu labai aktualią diskusiją apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių suartėjimo pradžią, bendro valstybingumo siekimą³. Istorikai dažnai perdėm nihilistiškai vertina Mažosios Lietuvos lietuvių politinę veiklą, retkarčiais netgi Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos metu neįžiūrėdami jokių abipusių ryšių, matomos vien Lietuvos Respublikos pastangos. Mano nuomone, tokie ryšiai mezgėsi per I pasaulinį karą, kai dalis Mažosios Lietuvos lietuvininkų visuomenės veikėjų buvo išstremti į Rusiją. Tai patvirtina to meto politinių veikėjų pasisakymai, atsiminimai ir faktai. Labai noriu pacituoti Mažosios Lietuvos veikėjo ir ilgamečio Lietuvos užsienio politikos vadovo D. Zauniuso mintis apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių bendrus siekius ir tikslus. „Tačiau niekas Lietuvoje,— rašo jis, prieštaraudamas kai kurių publicistų teiginiams,— dėl to dvasingumo nemano mažinti Mažosios Lietuvos žmonių iniciatyvos ir pasišventimo nuopelnų ar to savintis. Svetimieji, turėdami savo sumetimų, šiandien norėtų paneigti Mažosios Lietuvos žmonių vaidmenį tame istoriniame mūsų Vakarų prie Respublikos prijungimo įvykyje, norėtų neigti tautinės sąmonės visoje Lietuvoje vieningumą ir dirbtinai sukonstruoti Didžiosios ir Mažosios Lietuvos žmonių nusistatymo tautiniu ir valstybiniu klausimu priešingumą“. Tą rodo ne tik atsiminimai, bet ir lietuvių karo meto spauda, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti dokumentai. Tik teiginio, kad už Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos buvo klaipėdiškiai lietuvių kilmės inteligentai, neužtenka, reikėjo jį detaliau paanalizuoti, bent jau minimus inteligentus išvardyti, atskleisti jų siekius ir pažiūras, krašto suartėjimo su Lietuvos Respublika raidą.

Galima būtų paminėti ir daugiau aktualių ir šioje knygoje pakankamai neišnagrinėtų problemų, tačiau šiuo metu veikalo tai jau nepagerins.

³ Zaunius D. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos visuomenės santykiai // Gerutis A. Dr. Dovas Zaunius Mažosios Lietuvos sūnus — Nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministras. Cleveland, 1982. P. 527—528.

P. Žostautaitės knyga „Klaipėdos kraštas 1923—1939“ labai reikalinga ir todėl, kad dar pasitaiko kai kurių Vokietijos visuomenės sluoksnių revanšistinių nuostatų, o tarp klaipėdiškių — tam tikrų atsiribojimo nuo visos Lietuvos ir savo išskirtinumo nuotaikų.

Aldona Gaigalaitė

S. Buchaveckas. Šalčios žemė: V.: Mintis, 1992. 281 p. 6 iliustr. lap. 10 000 egz.

Pastaraisiais metais lietuvių etninės teritorijos rytinės žemės kaip niekada atkreipė didelį mūsų šalies istorikų, etnografų, demografų, sociologų bei politologų dėmesį. Visi pripažįsta, kad nemažai Rytų Lietuvos, kaip ir lietuvių diasporos, gyvenančios už dabartinės Respublikos ribų, klausimų išgvildinti nepakankamai dėl daugelio objektyvių ir subjektyvių priežasčių. Todėl sveikintinas bet kurios srities mokslininko pastangos šią spragą užpildyti.

S. Buchavecko knyga pagal nagrinėjamas temas bei teritoriją labai panaši į iki šiol kompleksinių ekspedicijų duomenų pagrindu parengtas ir išleistas aštuonias lokalines įvairių Lietuvos vietovių monografijas. Tačiau S. Buchaveckas aptaria platesnę teritoriją, kai kada peržengdamas net vieno rajono ribas. Antra vertus, autorius nenagrinėja ir norėdamas negalėtų nagrinėti tokio plataus klausimų rato, koks įvairių specialistų aptariamas lokalinėse monografijose. Vis dėlto skaitytojas S. Buchavecko knygoje randa rajono geografijos, istorijos, demografijos, etnolingvistikos, gamtos saugos, kultūros bei socialines temas. Tai populiariai parašyta rajono istorinė-kultūrinė-geografinė apybraiža, skirta plačiajam skaitytojų ratui. Ją galima vadinti savotišku vadovu po Šalčininkų kraštą. Šiuo požiūriu S. Buchavecko knygą reikia laikyti novatoriška — rajono masto lokaliųjų monografijų iki šiol neturėjome. Tačiau tai nėra vien tik populiari, lengvai skaitoma pažintinė knyga, nors, kaip pratarmėje rašo pats autorius, „Svarbiausias „Šalčios žemės“ tikslas — sužadinti domėjimąsi Rytų Lietuva ir Šalčininkų rajonu visoje Lietuvoje, o rajono gyventojus — paakinti nauju žvilgsniu įvertinti savo krašto, apylinkės, kaimo praeitį, greta esančius kultūros paminklus, gamtos grožį“. Autorius nesitenkino kitų tyrinėtojų surinkta ir skelbta medžiaga. Jis pats rinko medžiagą archyvuose ir kitose saugyklose, ypač Lietuvos valstybiniame archyve (toliau — LVA) bei Lietuvos MA bibliotekos (toliau — MAB) rankraštyne. Taigi rašydamas knygą S. Buchaveckas dirbo ir mokslo tiriamąjį darbą. Naujų, net mokslo visuomenei nežinomų, duomenų daugiausia yra skyriuose, kuriuose aprašoma Armijos krajevės (toliau — AK) veiksmai, nacistinių Vokietijos okupantų varyta tautų pjudymo politika 1943—1944 metais, Vietinės rinktinės kovos su AK, stalininės deportacijos, gyventojų repatrijavimas. Čia pirmą kartą skelbiami duomenys iš AK veiklos kronikos, jos leisti atsišaukimai, esantys MAB rankraščių skyriuje. Duomenys iš vokiečių SD ataskaitų apie lietuvių vietos valdžios darbą surinkti iš LVA. Istoriniams, geografiniams bei gamtos saugos klausimams tikslinti autorius plačiai naudoja ir per savo paties 1990 m. organizuotą Vilniaus

jaunųjų turistų stoties turiaią Šalčininkų rajone surinktą metraštinę medžiagą. Dėl daugelio aptariamojo darbo temų tiksliausia, ko gero, jį būtų laikyti istorinės geografijos veikalu, tuo labiau kad beveik pusė visos knygos skiriama detaliai rajono apylinkių aprašymui. Autorius greta minėtos medžiagos surinko ir susistemino kitų tyrinėtojų jau skelbtas, bet po daugybę knygų, biuletenių, žurnalų, laikraščių išmėtytas žinias apie įvairias rajono vietas.

Suprantama, kad sisteminant ilgo laikotarpio įvairių temų duomenis, sunku išlaikyti tokiu atveju lyg ir būtiną tam tikrą tolygumą. To nepavyko padaryti ir aptariamosios knygos autoriui. Bene didžiausios etnodemografinės permainos Šalčininkų rajone įvyko per pastaruosius trisdešimt metų, tačiau autorius, plačiai nagrinėjęs šį klausimą iki Antrojo pasaulinio karo, pokyčiams po jo skyrė labai maža vietas, o paskutiniųjų trijų dešimtmečių permainų iš viso nenagrinėjo. Tai krenta į akį jau vien dėl to, kad, nors autorius ir nėra griežtai apibrėžęs darbo chronologijos, jis, nagrinėdamas vienus klausimus, priartėja iki XX a. 8-ojo ar 9-ojo dešimtmečio, o kartais net iki 10-ojo dešimtmečio pradžios. Netgi pirmojoje dalyje, kurioje pateikiami bendrieji duomenys, žinios apie gyventojus yra labai menkos. Joms skiriama dvigubai mažiau vietos negu bet kuriai kitai temai — rajono reljefui, dirvožemiui, miškams, gamtosaugai. Taip pat netolygiai aprašomi ir istorijos įvykiai. Nors pats autorius laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki XX a. dešimtojo dešimtmečio vertina kaip lemtingiausią rajono lietuviškos kultūros likimui, tačiau to laikotarpio istorijos įvykiams, socialinei bei kultūros raidai aptarti skiria tik penkis knygos puslapius, o pastarajam trisdešimties metų laikotarpiui — viso labo tik dešimt eilučių. Be to, ir šio laikotarpio apibūdinimas dviprasmiškas, menkai paremtas faktais, statistiniais duomenimis bei loginėmis išvadomis. Susidaro įspūdis, tarytum autorius kažką norėjo pasakyti, tačiau nutarė susilaikyti arba nutrūko mintis. Rajono raida nuo septintojo dešimtmečio taip aptariama: „Septintojo dešimtmečio antrojoje pusėje pagerėjo gyventojų ekonominė būklė. Pasikeitė kolūkių ir tarybinių ūkių padėtis, ir Šalčininkų krašto žmonės kiek atsitiesė. Atsirado galimybė vystyti įvairiatautei kultūrai, kuri šviesiausiems gyventojams tapo pasipriešinimo totalitarinei sistemai forma. Kultūrinis atgimimas vaisių davė devintojo dešimtmečio viduryje. Naują postūmį 1988—1989 m. suteikė Lietuvos atgimimas, sukėlęs ir buvusių sovietinių valdininkų atkaklų pasipriešinimą“ (p. 169). Teigdamas, kad atsirado galimybė plėtoti įvairių tautų, taigi išeitų, kad ir lietuvių, kultūrai, autorius prieštarauja tam, ką yra rašęs anksčiau. Bet kas gi teigiama įvyko devintojo dešimtmečio viduryje? Ar tai tikrai buvo kultūrinis atgimimas? Pagaliau, kieno atgimimas? Šis skyrius — labai didelis kontrastas ankstesniems, ypač keliems apie XIX—XX a. istorijos tarpsnius, kuriuose S. Buchaveckas, kaip ir dera istorikui, logiškai interpretuodamas susistemintus duomenis, pareiškė originalių minčių apie to meto įvykius bei etnosocialinę raidą.

Autorius kruopščiai surinko skelbtus duomenis apie kalbų paplitimą Rytų Lietuvoje XIX bei XX amžiais, tačiau kokios kalbos ir kuriose rajono dalyse vartojamos dabar nepateikia jokių žinių. Tuo tarpu jos žinomos. Prieš keletą metų Vilniaus universiteto bei Lietuvių kalbos instituto moks-

lininkai kartu su kolegomis iš Lenkijos gana detaliai nustatė dabartinio kalbų paplitimo Rytų Lietuvoje ribas ir plotus. Ekspedicijos duomenys nesugriauna ir nepaneigia anksčiau skelbtų P. Kepeno, J. Rozvadovskio teiginių, tik parodo dėl asimiliacijos atsiradusius pakitimus ir dabartinius lenkų bei vadinamosios paprastosios kalbos užimamus plotus. Ekspedicijos duomenys buvo skelbiami ne vienoje mokslinėje konferencijoje, taip pat spaudoje.

Tiksliau interpretuoti reikėtų ir kai kuriuos minimus reiškinius. Pa-
vyzdžiui: „Nutautėjimą mažino ir įdomi tradicija, kuri lietuviams Vilniaus gubernijos pietinėse apskrityse draudė vesti baltaruses, o lietuvaitėms te-
kėti už kitataučių“ (p. 89). Kas įvedė šį draudimą? Lietuvių kunigai? Kai-
mo bendruomenė? Gal tai tebuvo visur, visada, beveik visoms pasaulio
tautoms būdingas nepalankus požiūris į mišrias santuokas?

Nepaisant minėtų trūkumų, pažymėtina, kad „Salčios žemė“ užims de-
ramą vietą Rytų Lietuvos istoriografijoje. Šią regioninę monografiją au-
torius vienas parašė per gana trumpą laiką, be to, ši knyga nėra jo pla-
ninis darbas, tad tenka tik stebėtis autoriaus darbštumu ir mokėjimu val-
dyti plunksną. Galbūt kai kurių naujesnių duomenų nerandame todėl, kad
dėl objektyvių priežasčių knygos kelias nuo rankraščio iki spaustuvės bu-
vo gana ilgas. Suprantama, kad daugiau kaip penkiolikos autorinių lankų
darbe nagrinėjant net keliolika įvairių temų, kurių analizei tenka pasi-
telkti tūkstančius istorinių faktų, pavardžių, daugybę statistikos duomenų,
viską padaryti be priekaištų tiesiog neįmanoma. Pastebėti trūkumai ne-
paneigia viso darbo vertės. Tuo labiau kad ši dar jauno ir darbštaus is-
toriko knyga apie Rytų Lietuvą tikriausiai nėra paskutinė.

Petras Kalnias

Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Ma-
teriały I Międzynarodowej konferencji. Białystok, 21—24. IX. 1989.
W czterech tomach pod redakcją Elżbiety Feliksiak. **Tom 1: Krajobraz
i ludzie.**— Białystok: Towarzystwo Lietrackie im. Adama Mickiewicza.
Oddział Białostocki; Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku.
Wydział Humanistyczny, 1992.— 498 p.; **Tom 2: Historia i pamięć.**—
380 p.; **Tom 3: Nauka, oświata, wychowanie.**— 322 p.; **Tom IV: Lite-
ratura i język.**— 561 p. /Biblioteka Pamięci i Myśli, Nr. 3/.

Baltstogėje (Białystok, Lenkija) 1989 m. rugsėjo 21—24 d. įvyko pir-
moji tarptautinė konferencija „Vilnius—Vilnija: kraštovaizdis ir daugelio
kultūrų aplinka“. Konferenciją organizavo Baltstogės ir Varšuvos moks-
lininkų kolektyvas, nagrinėjantis bendrą temą „Kultūrų paribio žmogus —
literatūros ir gyvenimo liudijimai“. Iš Lenkijos ir užsienio į konferenciją
susirinko keli šimtai žmonių, susijusių su Vilnija ne tik savo moksliniais
interesai, bet ir kilme. Ją surengti buvo galima tik dėl Tarybų Sąjungoje
ir apskritai Rytų Europoje vykusių demokratinių permainų. Anot konfe-
rencijos organizacinio ir keturtomio redakcinio komitetų pirmininkės E. Fe-
liksiak, po beveik pusamžį trukusios tylos Lenkijoje vėl prabilta apie Vil-
nių ir Vilniją, „tėvynę Vilniją“ (t. I, p. 7, 27).

Konferencijos medžiaga 1992 m. buvo išspausdinta keturiais tomiais. Kiekvienas jų iliustruotas, gražiai apipavidalintas, parengtas pagal moksliniams leidiniams keliamus reikalavimus (yra šaltinių nuorodos, o paskutiniajame tome — ir viso leidinio asmenvardžių rodyklė).

Bendra keturtomio apimtis — 1761 puslapis. Iš viso jame paskelbti 78 autorių (72 Lenkijos mokslininkų ir 6 užsieniečių) straipsniai arba atsiminimai. Lietuvos mokslininkų straipsnių nėra.

Keturтомis išleistas „Atminimo ir minties bibliotekos“ serijoje. Tai trečiasis šios serijos leidinys. Pirmasis — „Wilno jako ognisko oświaty w latach próby. Świadectwa o szkole lat 1939—1945“ — buvo išspausdintas 1991 m.; antrasis — „Tobie Wilno. Antologia poetycka“ — 1992 metais.

Straipsnius keturtomyje stengiasi grupuoti pagal temas. Pirmojo tomo sąlyginė tema — Kraštovaizdis ir žmonės; antrojo — Istorija ir atminimas; trečiojo — Mokslas, švietimas, auklėjimas; ketvirtojo — Literatūra ir kalba. Pirmajame tome išspausdinta 20, antrajame — 18, trečiajame — 17 ir J. Pilsudskio 1919 m. rugpjūčio 28 d. dekretas dėl S. Batoro universiteto atidarymo Vilniuje, ketvirtajame — 23 straipsniai. Visi jie informatyvūs. Juose pateikiama vertingų žinių iš įvairių Lietuvos ir Vilniaus istorijos laikotarpių.

Pirmasis tomas pradedamas šviesaus atminimo menotyro profesoriaus S. Lorencio (Stanisław Lorentz) straipsniu „Mano vizijos Vilnius“ (p. 13—26). Autorius nuo 1929 m. sausio septynerius metus buvo Vilniaus paminklų prižiūrėtojas (konserwator zabytków), vadovavo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų valdybų dailės skyriams. Šis didelis Lietuvos sostinės architektūros ir dailės paminklų žinovas pripažįsta, kad „XIX ir XX a. nieko neatsirado, kas praturtintų Vilniaus panoramą. O kai po paskutiniojo karo trigubai padidėjo gyventojų skaičius, priemiesčiuose aplinkui miestą iškilo šiuolaikinių pastatų žiedas atvykėliams apgyvendinti. Nuostabiai gražus senasis Vilnius išliko. Už tokį protingą sprendimą turime dėkoti Lietuvos valdžiai. Europos žemėlapyje tarp gražių miestų, kuriuos lanko daugelio kraštų turistai, Vilniui tenka garbinga vieta“ (p. 26).

E. Feliksiak straipsnyje „Tėvynė Vilnija“ filosofškai svarsto Vilnijos, arba Vilniaus žemės, sąvokos, kaip ją vartoja lenkai, prasmę. Vilnija gali būti suprantama kaip buvusios vaivadijos teritorija; platesne prasme — Vilniaus, Gardino ir Naugarduko kraštai kartu paėmus, o dar plačiau — visa senoji Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visos šios prasmės telpa Vilniaus ir Vilniaus žemės mylėtojų draugijos pavadinime (p. 28). Autorė rašo apie Vilniją kaip apie jos gyventojų dvasinę tėvynę, kurios šaknys siekia Abiejų Tautų Respublikos laikus. Šią Respubliką vadina Lenkija (p. 31).

Primindama, kad vietos gyventojams nuolatos grėsė pavojus atitrūkti nuo savo istorinių šaknų, autorė susirūpinusi išimtinai lenkais, o lietuviams net piktokai priekaištauja: „Tos atitrūkimo nuo savo šaknų dramatos tragiškiausia viršūnė buvo Antrasis pasaulinis karas — hitlerinų ir tarybinių okupantų parengtas teroro scenarijus. Jam pritarė nedidelę persvarą turinti viena iš tos žemės tautų, kuri savo interesų vardan jungėsi prie kiekvieno iš okupantų“ (p. 32).

Nepradėdami polemikos tuo klausimu, vis dėlto pastebėsime, kad lie-

tuviai minėtus reiškinius supranta visai kitaip. Lietuviams Vilnija — tai Rytų Lietuva, nuo senovės jų etninė teritorija. Jos gyventojų tautinė sudėtis dabar mišri, bet todėl, kad šio krašto žmonės ypač nuo praėjusio šimtmečio per bažnyčią ir dvarą buvo stipriau nei kitur lenkinami. XX a. 3—4 dešimtmečiais tai buvo daroma ir per Lenkijos valstybės įstaigas. Taigi labiausiai nuo istorinių šaknų buvo plėšiami ne lenkai, bet Rytų Lietuvos lietuviai ir baltarusiai.

Įsidėmėtinas kalbininkės S. Kužovos (Zofia Kurzowa) apibendrinimas, kuris tai patvirtina. Ji rašo: „XIX a. trečiajame ketvirtyje, 1863 m. paleidus valstiečius iš baudžiavos, lietuvių ir baltarusių paribyje lietuviai valstiečiai, o jų paveikti ir baltarusiai, pradėjo masiškai lenkėti. Polonizacija užtruko trijų kartų laikotarpį ir galiausiai per tarpukario dvidešimtmetį Vilnijoje atsirado grynai lenkiškų kaimų. Lenkėdama lietuvių ir baltarusių liaudis išmoko, aišku, ne bendrinę kalbą, bet vietinį šiaurės pakraščių lenkišką dialektą, su kuriuo susidurdavo čia pat kasdien“ (žr. t. IV, p. 17), nes šiuo dialektu kalbėjo vietinė šlėkta ir dvarininkai.

Neišvengė tendencijų „ekskursų“ ir M. Kosmanas (Marceli Kosman) straipsnyje „Senasis ir dabartinis Vilnius. Pagrindinės raidos kryptys XIV—XX a.“ (p. 35—58). Jis nepagrįstai kaltina lietuvius, kad Adomo Mickevičiaus memorialinės vietos Vilniuje laukia nesulaukia restauravimo tariamai dėl sąmoningai Lietuvoje vykdomos lenkų kultūros ignoravimo politikos. Betgi A. Mickevičius lietuviams brangus ne mažiau kaip lenkams.

Lietuviai esą niekaip negali įsisąmoninti, kad dabartinė jų sostinė nuo amžių buvo daugelio kultūrų sąlyčio vieta, kad ji užima reikšmingą vietą Baltarusijos ir visų pirma lenkų kultūros ir civilizacijos istorijoje (p. 52—53). Manychiau, kad panašus priekaištas daug labiau tiktų tiems lenkams, kurie savinasi Vilnių ir nenori pripažinti jo kultūrinės bei politinės reikšmės lietuvių tautai.

A. Davidovičius (Aleksander Dawidowicz), rašydamas apie Vilniaus žydų tragediją hitlerinės okupacijos metais (p. 243—276), nesivargina tikrųjų jos kaltininkų įvardijimu, bet paprasčiausiai pagrindiniais žudikais vaizduoja lietuvius, net Lietuvos kariuomenę! (p. 254). Tačiau pati Lietuva tada buvo pavergta ir savo kariuomenės nebeturėjo.

Arba štai H. Paserbska (Helena Pasierbska) straipsnyje „Paneriai — tragiškiausia žudynių Vilnijoje vieta 1941—1944 metais“ rašo, kad „Ypatingasis būrys“, vykęs egzekucijas Paneriuose, buvo sudarytas iš Šaulių sąjungos narių savanorių, nors ši sąjunga buvo uždaryta jau 1940 metais (t. II, p. 288).

Velionis profesorius L. Žitkovičius (Leonid Żytkowicz), prisimindamas paskutiniuosius Vilniaus S. Batoro universiteto gyvavimo mėnesius 1939 metais (t. III, p. 121—152), pateikia įdomių istorijos detalių, bet neatsispiria pagundai ir meta įtarumo šešėlį Lietuvos valdžiai, kuri tariamai tiek anuomet, tiek dabar norinti to paties — padaryti lenkus išimtinai finzinio darbo žmonėmis (t. III, p. 134).

J. Zagalova (Janina Zagalowa) dalijasi prisiminimais apie vilnietį filosofijos daktarą, meno istoriką ir archyvistą J. Ordą (Jerzy Orda; 1905—1972). Skaityti jos atsiminimus įdomu, tačiau kiek pribloškia „sen-

sacija“: prof. J. Žiugžda pasisavinęs J. Ordos parašytą Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istoriją! Ją išsivertęs į lietuvių kalbą, „įpūtęs“ marksizmo-leninizmo dvasios ir išleidęs kaip savo darbą. Gavęs net premiją (t. III, p. 310). Galima būtų ir patikėti, tačiau tokio J. Žiugždos veikalo niekas nėra matęs.

Taigi kai kuriuose leidinio straipsniuose pasitaiko akibrokštų, bet ne jie lemia bendrą keturtomio vertę. Jame daug turiningų publikacijų. Tai ir velionio K. Vilkaus (Kazimierz Wilkus) atsiminimai apie karališkųjų kapų suradimą Vilniaus katedros rūsiuose 1931 metais (t. I, p. 105—110), D. Svierčinskos (Dobrosława Świerczyńska) straipsnis apie Vilnių, Vilniją ir Lietuvą patarlėse (t. I, p. 483—496), J. Długošo (Józef Długosz) — apie istoriką S. Koscialkovskį (Stanisław Kościalkowski; 1881—1960) (t. III, p. 59—70), J. Skworoneko (Jerzy Skworonek) — apie E. Remerio 1855—1872 m. dienoraščius (t. IV, p. 167—192), K. Handkės (Kwiryndyna Handke) — apie rašytojos E. Ožeškienės 1864—1910 m. korespondenciją (t. IV, p. 193—230) ir daugelio kitų autorių straipsniai.

Kiekvienas skaitytojas ieškos ir ras straipsnių pagal savo interesus. Leidinyje rašoma apie Aušros vartų Marijos paveikslą (Maria Kałamajska — Saeed), tarpukario muzikinį gyvenimą Vilniuje ir Vilnijoje (Witold Rudziński), Vilniaus muges (Jan Malinowski), Lietuvos ir Lenkijos musulmonų religines tradicijas (Czesław Łapicz), Vilnijos totorius (Jan Tyszkiewicz), karaimus (Aleksander Dubiński), lenkų ir lietuvių santykius 1905—1907 m. (Dariusz Złotkowski), labdaros paramą Lietuvai I pasaulinio karo metais (Danuta Płygawko), Armijos krajovos Vilniaus ir Naugarduko apygardų istoriografiją (Tadeusz Gasztold), Lietuvos lenkų sąjungos susikūrimą 1988—1989 m. (Krzysztof Woźniakowski), įvairias lenkų mokyklas Vilniuje tarpukario metais, apie asmens savimonę ir kalbą, Vilnijos gyvenimo atspindžius literaturoje ir pan.

Apskritai keturtomis iš dalies primena Vilniaus vaivadijos regioninio komiteto prieš karą išleistą dvitomį „Wilno i Ziemia Wileńska“ (T. 1.—1930; T. 2 — 1937). Tačiau dvitomis buvo parengtas kaip autorių kolektyvo monografija, o keturtomis yra straipsnių rinkinys. Jis supažindina skaitytoją su dabartiniu Lenkijos mokslininkų požiūriu į daugelį mums įdomių bendros praeities klausimų.

Mindaugas T a m o š i ū n a s

Vytautas Ž a l y s. Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923: und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte — Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923—1939 m. —Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1993.— 104 p.

Nordostdeutsches Kulturwerk leidykla Liuneburge Vokietijoje išleido gražiai poligrafiškai apipavidalintą istoriko V. Žalio knygą apie Klaipėdos kraštą tarpukario metais. Ji — 1992 m. liepos 29 d. Klaipėdoje vykusiame moksliniame kolokviume, skirtame 740-osioms miesto įkūrimo metinėms pažymėti, skaityto pranešimo išplėstas variantas. Autorius primena, kad remiasi iki šiol neskelbtais Lietuvos istorijos šaltiniais.

V. Žalio knygos pasirodymas yra teigiamas reiškinys. Joje keliama daug diskutuotinų teiginių, yra ir prieštaringų samprotavimų, tokių, kokių iki tol lietuvių historiografijoje nebuvo. Aišku, be nuomonių skirtumo negali būti diskusijos, kritiškos analizės bei istorinės tiesos pažinimo.

Autorius ryžosi įvertinti Lietuvos vyriausybės politiką Klaipėdos krašte tarpukario metais ir jos padarytas klaidas. Jis bando atsakyti į šiuos klausimus: kodėl Lietuvai nepasisekė autonominio Klaipėdos krašto paversti integralia Lietuvos Respublikos dalimi, kodėl rinkimuose į krašto seimelius lietuvių sąrašai niekada negavo daugiau kaip 5 vietų (iš viso buvo 29), kodėl 1939 m. Lietuvos pilietybę pasirinko (optavo) nepaprastai mažai klaipėdiškių — tik 20, t. y. kodėl Lietuva prarado klaipėdiškius. Tyrimo pagrindu jis pasirinko vietos klaipėdiškių vokiečių ir lietuvių bei didlietuvių tarpusavio santykius, jų požiūrį į Lietuvos vyriausybės ir autonominės valdžios tarpusavio santykius, tų valdžių susidūrimus ir konfliktus.

Knygos pradžioje pasigendama trumpo tų metų sąlygų nušvietimo, oponuojančių ir konkuruojančių pusių (klaipėdiškių vokiečių ir lietuvių, Lietuvių vyriausybės ir autonominės valdžios bei Lietuvos ir Vokietijos) jėgų aptarimo, jų galimybių įvertinimo. Autorius, jas statydamas į vieną gretą, dažnai daro nepagrįstus sprendimus arba juos interpretuoja su tam tikromis išlygomis. Todėl knyga eiliniam skaitytojui ne visuomet suprantama, teiginiai kartais nepagrįsti arba abejotini. Autorius, matyt, laikydamas gerai žinomu dalyku, skaitytojams neprimena, kad Klaipėdos kraštas — istorinė lietuvių žemė ir uostas, ekonominiu požiūriu itin reikšmingas atsikuriančiai Lietuvos valstybei — kaip buvo numatyta Versalio taikos sutartimi (1919), kurią pasirašė ir Vokietija, 1923 m. buvo gražintas Lietuvai. Tada visiems būtų suprantamiau, kodėl Lietuvos vyriausybė taip atkakliai siekė jį apginti nuo išorės priešų ir integruoti į Lietuvos ekonomiką. Prijungtas prie Lietuvos Klaipėdos kraštas tapo pačia turtingiausia, administraciniu požiūriu gerai sutvarkyta jos dalimi, kurios gyventojų pragyvenimo lygis buvo aukštesnis negu kitų. Tuo tarpu Lietuva, tik ką išsivadavusi iš atsilikusios Rusijos imperijos priespaudos, buvo per Pirmąjį pasaulinį karą nusiaubta ir tiesiog iš nieko pradėjo kurti savo valstybės ir administracinį aparatą, valstybės įstaigas ir savivaldybes. Ji neturėjo kadru, valstybinio darbo patirties, visur vyravo suirutė ir skurdas, nors gyvenimas palengva normalėjo. Iš pradžių ji neturėjo gerų specialistų pasiūsti į Klaipėdos krašto valstybines įstaigas, beveik iki pat 1931 m. nesugebėjo suformuoti savo politikos krypties krašto atžvilgiu. Vokietija, pasirašydama Versalio taikos sutartį, atsižadėjo Klaipėdos krašto Lietuvos naudai — ji nenorėjo, kad Nemuno žiotyse įsitvirtintų Lenkija ar Prancūzija, o iš mažos ir silpnos Lietuvos ji tikėjosi ateityje nesunkiai kraštą atsiimti.

Taip pat negalima klaipėdiškių vokiečių ir klaipėdiškių lietuvių laikyti tolygiomis grupėmis. Klaipėdiškiai sudarė krašto aukštuosius socialinius sluoksnius, kurių vaidmuo krašto valdyme buvo lemiamas, jie diktavo savo politiką. Į Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos dauguma vokiečių žiūrėjo kaip į neteisėtą aktą, vokiečių žemės atplėšimą. Žymus tarptautinės teisės žinovas, vienas iš Klaipėdos konvencijos sudary-

tojų, Hagos tarptautinio tribunolo narys, Statutinio teismo steigėjas (1935) M. Riomeris (Römeris), aiškindamas Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvą teisinius pagrindus, pabrėžė: „Klaipėdos krašto į Lietuvos valstybę įjungimo faktas, kaip Versalio taikos sutarties elementas, nėra faktiško Didįjį karą pralaimėjusios vokiečių ar prūsų valstybės teritorijos apkarpymo, dovanojimo ar grobimo padarinys, bet teisėtas padėties atstatymas, tarptautinės teisės tvarkos pataisa“¹. Taigi šis faktas vokiečių nebuvo realiai vertinamas.

Klaipėdiškiai lietuviai sudarė žemuosius socialinius sluoksnius. Jie buvo vidutiniai ir smulkūs ūkininkai, kumečiai, žemės ūkio darbininkai. Buvo konservatyvūs ir niekuomet nebuvo opozicijoje vokiečių valdžiai. Be to, jie buvo glaudžiai susiję su vokiečių dvarininkais ir jų kredito organizacijomis, kurios rūpinosi jų žemės ūkio produktų supirkimu ir eksportu. Dauguma valstiečių į krašto prijungimą prie Lietuvos žiūrėjo palankiai, tačiau jaudinosi dėl galimo ekonominės padėties pablogėjimo — bijojo netekti Vokietijos rinkų, nuskursti ir ta prasme prilygti kitiems Lietuvos valstiečiams. Aktyvūs prijungimo prie Lietuvos šalininkai buvo tik tam tikra dalis klaipėdiškių lietuvių. Jie ryžosi iškęsti visus sunkumus. Krašto lietuviai visuomeniniame gyvenime vaidino antraeilį vaidmenį. Taigi centrinei Lietuvos valdžiai jie buvo menka atrama.

Autorius, nenagrinėdamas gyventojų grupių socialinių skirtumų, plačiai aptaria klaipėdiškio lietuvių psichologinio tipo susidarymą. Įtakos jam darė Klaipėdos krašto istorijos ypatybės, geopolitiniai, demografiniai ir psichologiniai ypatumai. Jis parodo, kad savita klaipėdiškio lietuvių galvosena ir gyvensena susiformavo dėl skirtingų politinių, teisinių, ekonominių institucijų bei dėl svetimos vokiečių kultūros ir skirtingos religijos poveikio. Didžlietuviui jį buvę sunku suprasti, tad nesupratimas buvęs abipusis. Taigi Lietuvos vyriausybei, perėmusiai Klaipėdos kraštą, reikėjo spręsti daug sudėtingų klausimų.

V. Zalis kritikuoja lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusią nuostatą dėl per gyventojų surašymą atsiradusios „klaipėdiškių-šišioniškių“ grupės priskyrimo lietuviams, įtardamas, kad tai — dirbtinis lietuvių skaičiaus didinimas (p. 10 ir 12).

Priskirdamas „klaipėdiškių-šišioniškių“ grupę prie vokiečių tautinės grupės ir dirbtinai sumažindamas lietuvių skaičių iki 37 626 (86 p.), autorius aiškiai stoja į vokiečių istoriografijos pusę*. V. Zalis aiškina, kad klaipėdiškiai lietuviui esą svetima buvo didlietuvių kultūrinė aplinka ir politinės aspiracijos, jis buvo tradiciškai labiau orientuotas į vokiečių kultūrą ir vokiškas struktūras, taigi savo politine ir kultūrine orientacija labiau priklauso vokiečiams. Tą įrodo Seimelio rinkimų rezultatai, kada apie 80% krašto gyventojų balsuodavo už vokiečių partijų sąrašus, o lietuviai tegaudavo seimelyje tik 5 vietas iš 29. Čia autorius aiškiai sumaišo tautos ir politinės orientacijos sąvokas. Išėity, kad kas balsuoja už vienos

¹ Riomeris M. Mes negalime užmiršti Mažosios Lietuvos padalijimo // Lietuvos kelevis. 1934. Sausio 26. Nr. 20.

* Jis įveda naujus lietuvių istoriografijoje tautinių grupių pavadinimus — klaipėdiškiai lietuviai (26,6%) ir memelenderiai vokiečiai (69,4%).

ar kitos tautinės grupės partiją, mechaniškai tampa tos tautos atstovu. Dauguma klaipeidiškių lietuvių balsavo už vokiečių sąrašus dėl daugelio aplinkybių. Tiesa, kad jie buvo orientuoti į vokiečių kultūrą ir jų politines aspiracijas, vertino ekonominę gerovę, nenorėjo nutraukti ryšių su vokiečių ekonominėmis organizacijomis, bankais, o labiausiai juos veikė vokiečių propaganda prieš Lietuvą ir lietuvius, lietuvių niekinimas ir žeminimas.

V. Žalys nemini tokio svarbaus fakto kaip XIX a. pabaigoje prasidėjęs mažlietuvių kultūrinis sąjūdis, kuris po Pirmojo pasaulinio karo įgavo politinę kryptį ir ėmė reikšti savo politinius siekius. Įsikūrusi Prūsų Lietuvos tautinė taryba Tilžėje 1918 m. lapkričio 30 d. priėmė Mažosios Lietuvos tautinės tarybos politinį aktą, reikalaujama prijungti Mažąją Lietuvą prie savo tautos kamieno, prie atsikuriančios Lietuvos valstybės.

Dėl 1923 m. ginkluoto sukilimo lietuvių istoriografijoje jau išaiškinta, kad jis buvo rengiamas slapta nuo Antantės valstybių, Vokietijai pažadėjus oficialiai laikytis neutraliteto, teikti Lietuvai paramą ginklais ir finansais. Vokietija savo žodį garbingai ištesėjo, nei viena vokiečių organizacija per sukilimą nesipriešino ir nepareikė protesto. Vokietijos vyriausybė buvo tarsi Lietuvos vyriausybės globėja. Sukilimo iniciatoriai remtis vien civiliais gyventojais klaipeidiškiais negalėjo. Todėl buvo sudaryta Ypatingos paskirties rinktinė iš Lietuvos kariuomenės karių ir savanorių (iš viso 1050 žmonių, tarp jų 40 karininkų). Sukilime taip pat dalyvavo apie 300 vietos savanorių. Lietuvos vyriausybė, slėpdama reguliariosios kariuomenės dalyvavimą sukilime, viešai skelbė, kad sukilimas buvęs įvykdytas vien klaipeidiškių savanorių jėgomis.

V. Žalys, sutikdamas su Lietuvos generalinio štabo duomenimis, kad apie 60% gyventojų pritarė ir rėmė sukilimą, stengiasi įrodyti, kad vietos klaipeidiškiai į sukilimą žiūrėjo santūriai. 300 klaipeidiškių savanorių jis laiko nedideliu skaičiumi, ir tai esą dauguma jų sukilėliais tapo tik po sausio 15 d., todėl jų motyvai buvę nepatriotiniai. Sunku buvo rasti sukilimo lyderį iš klaipeidiškių tarpo (26 p.), Kaune karininkai taip pat atsiskatinę dalyvauti sukilime, nes Klaipėdos krašto prijungimo nelaikę tėvynės gynimu, t. y. tariamai laikę svetima žeme (28 p.). Tad kaip autorius paaiškintų 40-ies karininkų dalyvavimą Ypatingos paskirties rinktinėje ir garbingą savo uždavinio atlikimą? Iš pateiktų faktų jis daro išvadą, kad „patriotizmo“ trūkumas buvęs abipusis (28 p.). Atvirkščiai, lietuvių šaltiniai rodo, kad patriotizmas buvo didelis ir abipusis.

Praėjus po sukilimo vos 2,5 mėnesio, Vokietijos įstaigų nematoma ranka 1923 m. balandžio 6—11 d. Klaipėdos krašte organizavo visuotinį politinį streiką. Knygos autorius teisingai nurodo, kad Centro valdžia dar nebuvo spėjusi „rimtai“ nusikalsti nei vietos vokiečiams, nei lietuviams (46 p.) ir kad prie šio streiko prisidėjo ir išorinės jėgos (48 p.). Pirmą kartą vokietininkai išdrįso skanduoti antilietuviškus lozungus — „Žemaičiai, lauk!“ „Salin viską, kas lietuviška!“ — ir koneveikti Lietuvos valdžią. Per 16 metų vokietininkai niekino, žemino ir terorizavo lietuvius, ypač atvykusius iš kitų Lietuvos vietovių, juos laikė nepilnaverčiais, žemesnės rūšies žmonėmis. Ne vienas klaipeidiškis, bijodamas tapti pajaukos objektu, būti pašepiamas žemaičių, ėmė gėdytis savo tautybės, pra-

dėjo vadintis vokiečiu, su neapykanta stojo prieš savo brolius. Ir dauguma tokių lietuvių balsavo už vokiečių sąrašus. Tai buvo patikimiausias germanızacijos metodas.

Iš pat pradžių, tai yra dar 1923 m., Vokietija slapta užmezgė ryšius su Klaipėdos krašto valdančiais sluoksniais. Inspiruodama ir finansuodama krašto vokiečių politinius veikėjus, vokiškas organizacijas, Vokietija iš pat pradžių siekė sutrukdyti Klaipėdos krašto integravimą į Lietuvos ekonomiką ir kultūrą, ją izoliuoti nuo Klaipėdos reikalų. Per krašte likusį senąjį vokiečių administracijos aparatą, teismą, mokyklas, bažnyčią, ekonomikos bei kultūros organizacijas ji vykdė savo revanšistinę politiką. Tiesioginei prieš Lietuvą nukreiptai veiklai Berlyne buvo įsteigta Deutsch-litauischer Memellandbund organizacija. Vėliau Tilžėje buvo įsteigtas jos skyrius. Sukarintų organizacijų Wehrwolf, Stahlhelm, Offizierverein ir kitų Karaliaučiaus, Tilžės, Ragainės skyriai palaikė ryšius su Klaipėdos krašto vokiečių panašaus pobūdžio organizacijomis. Antilietuvišką veiklą kreditavo tam tikri bankai ir kredito bendrovės: Deutsche Stiftung, Osthilfe, Deutsche Hilfe, Concordia spaudai remti. Todėl drąsiai galima teigti, kad tarp Lietuvos ir Vokietijos faktiškai vyko kova dėl Klaipėdos.

Autorius pažymi, kad Klaipėdos konvencijos ir statuto straipsniai buvo nevienodai interpretuojami. Abi pusės — Lietuvos valdžia ir krašto vokiečių politikai — kaltino vieni kitus nuolatiniu statuto laužymu. Iš pradžių, kol Lietuva praktiškai neišbandė statuto, ji nežinojo, kaip elgtis vienu ar kitu atveju. Kai kildavo klausimas dėl autonominių organų veiklos ar vokiečių abejotinų poelgių teisėtumo, Lietuvą su niekuo tartis, niekam skųstis, niekieno pagalbos prašyti ar autoritetingo teismo išaiškinimo reikalauti negalėjo. Ginčą ji turėjo spręsti pati, atsakydama už jos sprendimo teisėtumą (atitikimą statutui). Šios teisinės padėties neaiškumas, nežinojimas, kaip į tai pažiūrės tarptautinės priežiūros ekspertai — Tautų Sąjungos atstovai, — baimė susikompromituoti paralyžiavo Centro valdžios veiksmus Klaipėdos krašte ir trukdė stiprinti Lietuvos valstybingumą šioje teritorijoje. M. Römeris, gerai žinodamas teisinę krašto padėtį, rašė: „Šia padėtimi gudriai naudojosi vokietininkų saujelė, vokiečių valstybės ir vokiečių viešosios nuomonės remiama. Jie sugebėjo 10 metų bėgyje tiesiog terorizuoti Lietuvos valstybę Klaipėdos krašte, pasinaudami Lietuvos nežinojimu ir jos baimė prieš tarptautinės atsakomybės padarinius“². Lietuvos vyriausybės neveiklumas, jos baimė užgauti savo vadinamąją globėją Vokietiją, tvirtos politinės linijos Klaipėdos krašte neturėjimas ir buvo jos esminės klaidos.

Lietuvos vyriausybė neryžtingą, pasyvią ir baimės kupiną poziciją turėjo pakeisti ryžtingesne, nes matė, kad opozicinės jėgos, susitelkusios į vieningą vokiečių frontą, baigia griauti suverenumo teisinius pagrindus. Čia iškilo direktorijos pirmininko O. Böttcher'io byla Hagos tarptautiniame tribunole, kuris priėmė sprendimą Lietuvos naudai. V. Žalys šios bylos sprendimą laiko mažareikšmiu, nieko ypatingo nedavusiu nei vienai

---

² Römeris M. Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume // Lietuvos kelivis. 1934. Sausio 27. Nr. 21.

pusei. Jis bylą vertina vietos gyventojų, kurie tikėjo, kad O. Böttcher'is Berlyne norėjęs padidinti gyvulių eksportą į Vokietiją ir padėti ūkininkams, požiūriu (54 p.). Byla esą sukėlusį didelį vokiečių nepasitenkinimą ir patraukusį į vokiečių pusę nemažai vietos lietuvių (56 p.). Toks bylos vertinimas yra paviršutinis. Svarbiausia Hagos tarptautinis teismas pripažino Centro valdžios teisės pirmumą prieš autonominę teisę. M. Römeris rašė: „Per Hagos sprendimą Lietuva atgavo tą, ką ji vokiečių ir vokiečių intriguomis buvo Klaipėdoje praradusi: savo suverenumo, savo teisės, savo titulo pajautimą“³.

Apie Klaipėdos krašto nacių bylą Kaune 1934—1935 m. autorius atsiliepia kaip apie unikalią reiškinį, apgailestaudamas, kad jis dėl įvairių priežasčių nebuvo plačiau įvertintas nei tada, nei vėliau (64 p.). Tą darbą ne vėlu ir dabar padaryti — su plačiais komentarais reikėtų paskelbti E. Neumann'o ir T. Sass'o bylos stenogramą, kaltinamųjų ir liudytojų apklausos protokolus ir kitą su byla susijusią medžiagą. Tačiau nacių teismo proceso V. Žalys antinacistiniu ar mažuoju Niurnbergu nedrįsta vadinti — tariamai dauguma teisiamųjų buvo kaltinami ne nacionalsocialistinės ideologijos skleidimu, o konkrečia antivalstybine veikla prieš Lietuvą (64—66 p.). Nacistinių partijų narių ir smogikų antivalstybinė veikla, nukreipta prieš Lietuvą ir lietuvius, buvo paremta nacionalsocialistine ideologija, rasizmu, neapykanta kitos tautybės žmonėms, jų teroru, net žudynėmis. Tie patys smogikai, apsirengę nacių uniformomis, platino gautą iš Vokietijos nacistinę literatūrą tarp klaipėdiškių, komentavo ją susirinkimuose, su nacistiniais šūkais rengė karinius pratimus, mitingus, rinkimines kampanijas, taip pat vykdė nacistinės Vokietijos revanšistinę politiką, kuria buvo siekiama peržiūrėti Versalio sutartį. Atskirti nacistinės ideologijos skleidimą nuo antivalstybinės veiklos neįmanoma.

Autorius, iš pradžių teigiamai įvertinęs nacių bylą, toliau pradeda daryti išlygas — esą, nors šia byla buvo nustatyti neginčijami nacių ryšiai su Vokietija, ji tariamai nepakeitė padėties krašto viduje ir dar labiau sukomplikavo santykius su Vokietija (66 p.). O gal Lietuvai reikėjo eiti nuolankaus susitaikymo keliu, susitarti su naciais ir palaikyti draugiškus Lietuvos ir Vokietijos santykius? Aišku, Lietuva būtų turėjusi besąlygiškai vykdyti visus nacių reikalavimus, pagaliau būtų turėjusi pasiūlyti Vokietijai Klaipėdą. Lietuvos vyriausybės žygis prieš nacius buvo drąsus ir garbingas, buvo ginama Klaipėdos krašto suverenumas ir savo valstybės interesai. Ji buvo vienas pirmųjų pavojaus signalų pasauliui apie Vokietijos kruvinąją nacizmą bei totalitarizmą ir galimas jo pasekmės.

Statuto 27 straipsnis pripažino lietuvių ir vokiečių kalbų lygybę — abi kalbos yra valstybinės, oficialiosios. Kalbų lygiateisiškumo principas abi tautines grupes — lietuvius ir vokiečius — pastatė į vienodą teisinę padėtį, suteikė joms lygias teises. Todėl neįtikinamai skamba teiginys, kad daugelis klaipėdiškių vokiečių buvo nepatenkinti ir negalėjo susitaikyti su tuo, kad jie buvo traktuojami kaip „tautinė mažuma“ (90 p.). Vargu ar

³ Römeris M. Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume // Lietuvos keleivis. 1934. Sausio 28. Nr. 22.

galima rasti lietuvių istoriografijoje ar lietuvių archyvų dokumentuose medžiagos, kuri paliudytų, jog Klaipėdos krašto vokiečiai buvo laikomi „tautine mažuma“. Lietuvių istoriografija net apgailėstavo, kad Klaipėdos vokiečiai netapo „tautine mažuma“ ir kad jie, priklausydami aukštesniesiems socialiniams sluoksniams ir sudarydami valdantįjį elitą, ne tik nerado reikalo ir noro išmokti lietuvių kalbą, bet ir sudarė sąlygas jai išstumti iš gyvenimo ir mokyklų. Tad klaipėdiškiai lietuviai atsidūrė „tautinės mažumos“ padėtyje ir buvo priversti steigti privačias mokyklas, vaikų darželius ir panašias įstaigas.

Viena iš svarbiausių ir didžiausių Centro valdžios nesėkmių Klaipėdoje autorius laiko daugumos klaipėdiškių lietuvių praradimą, tai, kad dalis jų lietuvių buvo prarasta (88 p.). Taip ir buvo. Dėl tokios nenormalios prievartos, pažeminimų ir įtampos pilnos padėties apsieiti be nuostolių buvo neįmanoma — dauguma neapsisprendusių lietuvių nuėjo su vokiečiais. Tačiau galima ir pasidžiaugti, kad ne visi klaipėdiškiai lietuviai buvo prarasti. Po Antrojo pasaulinio karo mažlietuviai emigrantai, išsiplaškę po Vokietiją, JAV, Kanadą, telkėsi į Mažosios Lietuvos lietuvių organizacijas, savo spaudoje aptarė Mažosios Lietuvos praeities ir ateities klausimus. Neatsitiktinai 1946 m. Vokietijoje, Fuldoje, jie išleido aktą, reikalaujantį ateityje Mažąją Lietuvą, kaip istorinę lietuvių žemę, prijungti prie nepriklausomos Lietuvos. Taigi tautos balsas nebuvo nuslopintas, prasiveržė pro įvairiausias kliūtis, jis vėl reikalavo sau teisės į gimtąją žemę.

Norėdamas paremti teiginį, kad klaipėdiškiai lietuviai dėl vokiečių kultūros poveikio be prievartos laikė save vokiečiais, autorius teigia, kad, 1939 m. atplėšus Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, tik 20 lietuvių tepasirinkę Lietuvos pilietybę. Šis klausimas lietuvių istorikų dar neištirtas, todėl nereikėtų skubėti daryti tokią išvadą. Pavarčius keletą to meto pilietybės optavimo dokumentų, matyti, kad vyko sudėtingi procesai. Pavyzdžiui, Lietuvos vidaus reikalų ministro 1939 m. rugpjūčio 9 d. rašte pranešama, kad tarp atvykusių į Lietuvą 3000 svetimšalių buvo daug žmonių, kilusių iš Klaipėdos krašto, kad ne visus juos galima įpilietinti ir didesnę jų dalį teks palikti svetimšalių teisėmis⁴. Arba Lietuvos konsulato Klaipėdoje darbuotojo V. Čečetos promemoria rašoma, kad į konsulatą atsiunčiama daug vietos kilmės lietuvių, Vokietijos piliečių, pareiškimų su prašymu suteikti Lietuvos pilietybę. Apsunkinanti aplinkybė esanti ta, jog už parduodamą nuosavybę Klaipėdos krašte atsiskaitoma kliuringo būdu, t. y. per bankus, ir neaišku, kada pardavęs turtą savininkas gaus pinigus į rankas — už metų ar dvejų⁵. Taigi rizika buvo didelė, be to, karo grėsmė jau buvo reali.

Knygos pabaigoje autorius užsimena, kad dar netyrinėta problema — Klaipėdos krašto vokiečiai, t. y. memellenderis ir jo pasaulis (88 p.). Jis išvardija svarbiausias memellenderio mąstysenos ir savijautos ypatybes: dauguma vokiečių Klaipėdos krašto priklausymą Lietuvai laikė vokiečių

⁴ Vidaus reikalų ministro 1939.08.09 raštas Ministrui pirmininkui // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1062. L. 209.

⁵ V. Čečetos promemoria 1939.06.24 // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2170. L. 219.

žemės atplėšimu, laikina būseną, atsiradusią dėl pralaimėjimo per karą, Lietuva jiems atrodžiusi kaip „sezoninė valstybėlė“ be ateities; būvimą jos piliečiais jie laikę tautiniu pažeminimu (90 p.). Tokią klaipėdiškių vokiečių mąstyseną ir savijautą formavo Vokietijos politikos siekiai Klaipėdos krašte; jie atsispindi istorinėje literatūroje, to meto periodinėje spaudoje, rinkimų agitacinėje medžiagoje. Taigi, autoriaus nuomone, Lietuvos vyriausybė padarė ne vieną klaidą krašte ir kiekviena jų tapdavo Vokietijos laimėjimu (90 p.). Atrodytų, jog Lietuvos vadovai buvo negabūs, nepasirengę spręsti valstybinių klausimų ir išvengti klaidų, savo nesugebėjimu ar neatsakingais sprendimais kiršinę galingą kaimyninę valstybę. Taip nebuvo. Jie labai atsargiai, apgalvotai, bijodami savo veiksmais įžeisti Vokietiją, tardamiesi su Klaipėdos konvencijos signatarais, sprendė visas Klaipėdos problemas.

Nors autorius teigia, jog negalima visų Lietuvos bėdų Klaipėdos krašte paaiškinti tik nuolatinio Vokietijos kišimusi į jos reikalus ar nacių teroru (88 p.), tačiau tvirtai galima pakartoti, kad pagrindinė nesėkmių priežastis ir buvo Vokietijos nuolatinis kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus. Lietuvos vyriausybė pagal istorijos ir laiko padiktuotas sąlygas Klaipėdoje yra padariusi viską, ką to meto sąlygomis padaryti buvo įmanoma.

V. Žalio knyga sukelia daug prieštaringų minčių ir verčia dar kartą peržiūrėti Lietuvos istorijos šaltinius bei istoriografiją. Tokia ir yra šios knygos vertė — geriau pažinti Lietuvos istorijos šaltinius ir kuo atsakingiau ieškoti istorinės tiesos.

Petronėlė Žostautaitė

Jadwiga Garbowska. *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca* / Polska Akademia Nauk. Muzeum Ziemi // *Prace Muzeum Ziemi. Zesz. 42: Prace z zakresu historii nauk geologicznych.* Warszawa, 1993. S. 5—112.

Zbigniew Wójcik, Ignacy Domeyko. *Zarys biografii w latach 1802—1831* // *Ten pat. P. 113—184.*

Neseniai pasirodęs „Prace Muzeum Ziemi“ 42-asis sąsiuvinis negali likti nepastebėtas Lietuvos mokslo ir kultūros istorikų: jis skirtas XVIII a. pab.—XIX a. geologijos raidai Vilniuje ir Vilniaus švietimo apygardoje bei Vilniaus universitete studijavusiam žinomam XIX a. geologui ir mineralogui Ignatui Domeikai (I. Domeyko). Šioms problemoms leidinyje skiriamos dvi svarankiškos lenkų mokslininkų J. Garbovskos (p. 5—112) ir Z. Vujciko (p. 113—184) studijos.

Pirmoji minėto leidinio dalis — mokslo istorikės habil. dr. J. Garbovskos studija „Geologijos mokslai Vilniaus ir Kremeneco mokyklose 1781—1841 metais“ yra daugelio metų autorės archyvinių paieškų apibendrinimas apie svarbų Vilniaus švietimo apygardos gamtos mokslų raidos laikotarpį.

Plintant Lietuvoje šviečiamojo amžiaus idėjoms, Edukacinės Komisijos parengtoje aukštojo mokslo ir švietimo reformos programoje šiems

mokslams buvo skiriamas svarbus vaidmuo ne tik formuojant visuomenės mokslinę pasaulėžiūrą, bet ir matant galimybę įveikti ūkio stagnaciją. Vykstant sekuliarizacijos iš teologijos ir filosofijos disciplinų į savarankiškus mokslus procesui, Vilniaus universitete ėmė ryškėti geologija (tuomet vadinta mineralogija). Iš pradžių ji buvo bendro gamtos istorijos kurso dalis, vėliau — savarankiška disciplina, nusistojo jos metodologiniai pagrindai ir specifiniai tyrimo metodai. Autorė didžiausią dėmesį skiria svarbiausiems Vilniaus švietimo apygardos geologijos moksliniams židiniais — Vyriausiajai mokyklai (1781—1803), Vilniaus universitetui (1803—1832), Medicinos-chirurgijos akademijai (1832—1840), o taip pat Kremeneco licėjui Volynėje (1805—1832). J. Garbovska, remdamasi Vilniaus universiteto ir Lietuvos MA bibliotekų rankraštyne, Lietuvos valstybinio istorijos archyvo bei Krokuvos Cartoriskių bibliotekos dokumentais, taip pat kai kuriais Kijevo archyvais, ypač nuodugnai nagrinėja Vilniaus universiteto laikotarpį. Gerokai mažiau dėmesio skiriama geologijos raidai kitose minėtose institucijose. Tokį studijos pobūdį lėmė ne tik universiteto išskirtinė svarba, bet ir tyrinėti šaltiniai — autorei, deja, nepavyko panaudoti daugelio tiriamai problemai svarbių Kijevo bei Sankt-Peterburgo archyvų dokumentų.

J. Garbovskos studija susideda iš įvado, 9 skyrių, pabaigos žodžio, priedų (juose išspausdinta 12 geologijos raidą nušviečiančių sunkiau prieinamų arba dar neskelbtų Vilniaus archyvų dokumentų), reziümė anglų kalba ir pavardžių rodyklės.

Pirmasis skyrius „Pagrindinės XVIII a. pabaigos ir pirmojo XIX a. trisdešimtmečio Europos geologijos raidos kryptys“ yra daugiau įvadinio pobūdžio, tačiau ypač svarbus, nes įgalina autorę tiriamą problemą susieti su visos Europos geologijos raida. Skyriuje apžvelgiami pagrindiniai Vakarų Europos geologijos raidos keliai — geologijos problematikos formavimasis, geologijos mokslui ypač svarbios tuo metu vyravusios Žemės kilmės teorijos: Vernerio (A. G. Werner) neptūnizmas, Hiutono (J. Hutton) plutonizmas, Kiuvje (G. Cuvier) katastrofizmas, taip pat stratigrafinių ir paleontologinių tyrimų pradžia. Šiame Europos fone toliau aptariama visa Vilniaus ir Kremeneco geologų veikla.

Antrajame skyriuje — „Mineralogija Vilniaus gamtos istorijos katedros rėmuose (1781—1803)“ — nagrinėjamas pradinis geologijos mokslo raidos Vilniuje etapas — Vyriausiosios mokyklos gamtos istorijos katedros profesorių J. E. Žilibero (J. E. Gilibert), J. G. Forsterio (J. G. Forster), J. Sartoriiaus (J. Sartoris), F. Špicnagelio (F. Spitznagel), S. B. Jundzilo (S. B. Jundziłł) veikla: mineralogijos dėstymo pradmenų kūrimas, mineralogijos rinkinių telkimas, jų mokymo programos ir veikalai. Autorė pagrindžia išvadą, kad mineralogijos dėstymas 1781—1801 m. Vilniuje atsiliko nuo Vakarų Europos universitetų ir savo problematika teapėmė mineralų bei uolų klasifikaciją bei pažinimą. Tačiau jis buvo impulsas šios disciplinos raidai — buvo paruošti pirmieji universiteto geologijos specialistai.

Trečiajame ir ketvirtajame skyriuose nagrinėjama geologijos mokymo raida Vilniaus universitete. Trečiasis skyrius pavadintas „Geologijos mokslai Imperatoriškajame Vilniaus universitete 1803—1832 metais. Dėstytojai,

studentai“. Jame tiriamas geologijos mokymo organizavimas. Autorė nurodo, kad jau 1803 m. iš gamtos istorijos disciplinos mineralogija išsiskiria kaip savarankiškas mokslas, 1822 m. susikuria savarankiška mineralogijos katedra (p. 24). Skyriuje aptariami geologijos dėstytojų telkimo būdai, išskeliama universiteto mokslininkų kelionių į užsienį svarba ruošiant kadrus, nurodomos universiteto geologijos dėstytojų — Simonovičiaus (R. Symonowicz), Bogatko (M. Bogatko), Dževinskio (F. Drzewiński), Horodeckio (I. Horodecki), J. Jundzilo (J. Jundziłł), Jakovickio (I. Jakowicki) — pakvietimo dėstytojauti aplinkybės. Specialiai aptariama, kaip keitėsi geologijos kurso klausytojų skaičius, kaip buvo gaunami geologijos mokslo laipsniai. Daroma išvada, kad mineralogijos kurso populiarumas ilgainiui didėjo — jos klausytojų buvo ne ką mažiau negu kitų gamtos mokslų disciplinų (p. 36).

Ketvirtajame skyriuje „Geologinių programų studijos, vadovėliai, mineralogijos rinkiniai“ nagrinėjama viena sudėtingiausių problemų — geologijos dėstymo Vilniaus universitete turinys, apimtis, metodika ir lygis, rašoma apie pagalbines mokymo priemones — mineralogijos rinkinius, biblioteką (p. 37). Tiriama, remiantis daugeliu šaltinių: paskaitų programomis, egzaminų klausimais, disertacijomis, vadovėliais, taip pat archyvų duomenimis. Pasak autorės, Vilniaus universiteto geologai savo pažiūromis atstovavo tuo metu pasaulyje vyravusiems neptūnistams. Ne itin vertindami geologijos kurse teoriją, jie daugiausia dėmesio skyrė praktiniam žinių panaudojimui ir geologijos tyrimo metodų tobulinimui (p. 42). Jie — ir tai svarbiausias jų nuopelnas — išugdė naują geologų kartą, parašė 12 geologijos vadovėlių universitetui ir mokykloms, toli pralenkdami jų skaičiumi ir lygiu tokius pat Varšuvos, Vroclavo, Liublino mokslo centrus (p. 47). Vilniaus universitetas pirmavo ir mineralogijos rinkiniais, kuriuos 1833 m. sudarė net 16 228 eksponatai (p. 50—51).

Penktajame skyriuje „Geologija Kremeneco gimnazijoje ir licėjuje 1805—1832 metais“ nagrinėjamas geologijos dėstymas Volynės gimnazijoje, 1818 m. pertvarkytoje į pusiau aukštąją mokyklą — licėjų. Cackio (T. Czacki) ir Kolontajaus (H. Kołłątaj) rūpesčiu gamtos mokslai Kremenece užėmė svarbią vietą, todėl autorė išsamiau aptarė šių dalykų dėstytojų — F. Šeido (F. de Paula Scheid), S. Zienovičiaus (S. Zienowicz), V. Besero (W. Besser) — pamokose dėstytas geologijos žinias. Ji nustatė, kad ilgainiui nuo Vyriausiosios mokyklos profesoriaus J. Sartorijaus dėstytos mineralogijos problematikos Kremenece buvo pereita prie Vilniaus universitete pripažintos Vernerio mineralogijos traktuotės (p. 54—55). Specialiai aptarta ir Kremeneco mineralogijos kabineto genezė bei raida.

Šeštajame („Geologiniai tyrinėjimai Vilniaus mokslo apygardoje“) ir septintajame („Vilniaus ir Kremeneco mokslininkų indėlis į Lietuvos ir Rusijos žemių geologinės sandaros pažinimą“) skyriuose aprašomos Vilniaus ir Kremeneco geologų geologinių turtų paieškų ekspedicijos, jų rezultatų publikacijos ir rankraštinis palikimas. Autorė nurodė, kad Vilniaus ir Kremeneco geologų tyrimų ekspedicijos apėmė žemes tarp Nemuno, Baltijos, Dauguvos, Dniepro, Juodosios jūros ir Dniestro. Jų darbai leido pažinti daugelį mineralų, uolų ir suakmenėjimų rūšių, parengti išsamų įvairių geologinių atodangų ir profilių aprašą bei nustatyti atskirų

geologinių formacijų sąnašynų geografines ribas, rodančias šių žemių geologinę praeitį.

Nuodugnai išanalizavusi rašytinį mokslinį geologų palikimą, autorė padarė svarbią išvadą, kad nelengvomis politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis, tačiau Europos lygiu atlikti Vilniaus ir Kremeneco geologų darbai ne tik kad rodė esminį problemos supratimą, padėjo pagrindą moksliniams kontaktams su užsieniu, bet ir atskleidė pasauliui tuomet dar geologiškai nepažinotas teritorijas, davė pradžią tolesniems jų stratigrafiniams ir paleontologiniams tyrinėjimams (p. 72).

Aštuntajame skyriuje „Geologinės problematikos populiarizacija“ nagrinėjama, kaip ši mokslo šaka buvo populiarinama to meto Vilniaus periodiniuose leidiniuose, ypač laikraštyje „Dziennik Wileński“. Autorė skiria 2 populiarinimo laikotarpius — pradinį, kuriame dėl specialistų ir mokslinių tyrinėjimų trūkumo mineralogija populiarinta dar nežymiai, ir antrąjį — žymiai intensyvesnį — maždaug nuo 1820 m. (p. 73). Detaliai nagrinėjama geologijos populiarinimo problematika, apimtis, dinamika, jos priežastys, įvairių autorių įnašas, žinių šaltiniai ir pan. Pabrėžiama, kad tarp populiarių geologijos straipsnių šiuo metu pasirodė ir originalių Vilniaus geologų darbų.

Devintajame skyriuje „Mineralogija Imperatoriškojoje Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijoje (1832—1840)“ aptariama šios mokyklos mineralogijos katedros veikla. Ji, autorės nuomone, rodė Vilniaus geologijos menkėjimą — mineralogija čia turėjo jau tik pagalbinės disciplinos statusą. Jos dėstymas akademijoje nebesiekė buvusio Vilniaus universiteto lygio, nutrūko moksliniai tyrimai, o iš universiteto perimti mineraloginiai rinkiniai buvo išsklaidyti po įvairias vietas.

Studijos pabaigoje, lygindama Vilniaus ir Kremeneco geologų įnašą į geologijos mokslo raidą su Krokuvos ir Varšuvos universitetų indėliu, J. Garbovska pažymi, kad iki pat 1830—1831 m. sukilimo „Vilnius ir Kremenecas buvo pagrindiniai lenkų geologijos mokslo centrai, pirmavę tiek mokymu, tiek mokslo priemonėmis, tiek teritorijų tyrimais“ (p. 80). Žinoma, Vilniaus geologų darbai yra ne mažiau svarbūs ir Lietuvai.

Ką tik aptartą J. Garbovskos studija, paremta gausiais archyvų duomenimis, išsamiai ir naujai parodo XVIII a. pabaigos—XIX a. Vilniaus geologijos raidos panoramą. Be abejo, sudėtingame ir nuodugniame darbe negali nepasitaikyti kai kurių netikslumų, apie kuriuos čia nebe norėtume kalbėti, nes jie nėra nei lemiantys, nei esminiai. Tuo labiau, kad J. Garbovskos studija dar ilgai bus tikrai vertingas tiek Lenkijos, tiek Lietuvos mokslo ir kultūros istorijai kaip apibendrinantis, kompetentingas ir labai reikalingas dar toli gražu neišsamų Vilniaus universiteto ir Vilniaus švietimo apygardos mokyklų istorijos tyrimų darbas.

Antroje recenzuojamojo leidinio studijoje aptariamas garsaus XIX a. geologo ir mineralogo I. Domeikos (1802—1889) biografijos Vilniaus laikotarpis.

I. Domeika priklausė XIX a. pirmojo ketvirčio Vilniaus universiteto auklėtinių kartai, kuri paliko žymų pėdsaką mokslo, kultūros, literatūros, minties raidos istorijoje. Jaunystėje jis buvo artimas A. Mickevičiaus bičiulis, pastarasis mylėjo savo „brangųjį Žegotą“, vieną iš „Vėlinių“ ir

„Pono Tado“ personažų. I. Domeika palaikė ryšius su slaptosiomis Vilniaus universiteto studentų draugijomis. Jo vardas neatskiriamas nuo Čečioto (J. Czczot), Ježovskio (J. Jeżowski), Pietraškievičiaus (O. Pietraszkiewicz), Zano (T. Zan) vardų.

Lietuvos laikotarpis I. Domeikos biografijoje, ko gero, trumpiausias. Bet jis (trisdešimt pirmųjų gyvenimo metų) apėmė vaikystę, mokyklą, studijas Vilniaus universiteto fizikos ir matematikos mokslų fakultete, filomatų draugiją, įkalinimą, tremtį Novosilcevo komisijos nuosprendžiu į dėdės Ignoto palivarkus Lydos apskrityje, dalyvavimą 1830—1831 m. sukilime. I. Domeika subrendo ir suvyriškėjo emigracijoje. Baigęs Paryžiaus Kalnų (Kasybos) akademiją, išvyko į Čilę. Čia padarė puikią mokslinę karjerą, daug metų dirbo Santjago universiteto rektoriumi. Tapo žinomu mokslininku geologu ir mineralogu, padarė atradimų, prisidėjo prie Čilės švietimo sistemos pertvarkos.

Galbūt todėl, kad I. Domeika didžiąją gyvenimo dalį praleido emigracijoje ir mažiau buvo susijęs su Lietuva, Lietuvos istorikai jam skyrė nedaug dėmesio. Minėjo jį, rašydami apie filomatus ir Vilniaus universiteto istoriją, tačiau išsamesnės studijos neparašė. Gal ir todėl, kad Lietuvos archyvuose apie I. Domeiką tėra tik dokumentų nuotrupos ir sunku išsamiai ir kompleksiskai tyrinėti. Tam tikra kliūtimi buvo ir Lietuvoje primirštas istorinės biografijos žanras. Tad svarbiausias žinių apie I. Domeiką šaltinis — jo paties atsiminimai (Domeiko I. Moje podróże. Pamietniki wyznańca. Wrocław, 1962—1963. T. 1—3).

Habil. dr. prof. Z. Vujcikas, žinomas lenkų mokslo kritikas, susidomėjęs I. Domeikos, kaip žymaus geologo ir mineralogo, asmenybe, Vilniaus archyvuose ir bibliotekose aptiko keletą istorikams mažai žinomų dokumentų apie I. Domeikos gyvenimą Vilniuje. Taip gimė mintis parašyti išsamesnę „lietuviškojo“ I. Domeikos biografijos etapo studiją, nes, kaip pats autorius pripažįsta, „pirmieji trisdešimt Ignoto Domeikos gyvenimo metų kaip atskiras etapas minimaliai (čia, matyt, korektūros klaida — turėtų būti: maksimaliai — *Aut.*) lėmė žymaus mineralogo ir geologo asmenybės formavimąsi“ (p. 156).

Naudodamasis skelbtais šaltiniais, jau minėtais I. Domeikos atsiminimais, filomatus archyvo publikacijomis, lenkų istoriografija ir savo paties Vilniaus archyvuose rasta medžiaga (beje, autorius gražiai dėkoja Lietuvos archyvų ir bibliotekų, Lietuvos istorijos instituto darbuotojams už nuoširdžią paramą renkant medžiagą), autorius pateikė mokslinę prasme nepriekaištingą, kruopščiai argumentuotą, grakščiu ir lakonišku stiliumi bei gražia kalba parašytą I. Domeikos biografijos mozaiką — sukūrė visumą iš smulkių, pabirų, dažnokai sunkiai atsekamų faktų. Rašoma patraukliai ir logiškai. Teikdamas pirmenybę dokumentui, jo sudarymo aplinkybėms bei istorinei reikšmei, ten, kur atsiranda vietos hipotetinei prielaidai, Z. Vujcikas nevangia remtis A. Mickevičiaus kūryba, I. Domeikos atsiminimais. Pavyzdžiui, gilindamasis į Domeikų giminės kilmę, mėgindamas parodyti motinos įtaką giliam tikėjimui ir lenkiškumui (p. 117, 119).

Studijos apimtis nėra didelė. Ją sudaro įvadas ir 7 skyreliai: „Žegota“, „Giminė. Vaikystė. Mokykla“, „Mokslo sostinėje Vilniuje“, „Filoma-

tai. Spindulingieji. Filaretai“, „Geriausias Lietuvos ekonomas“, „Konspiracija. Karinė tarnyba“, „Apibendrinantis Žegotos portretas“. Studijos pa- baigoje yra dokumentų publikacija, reziumė anglų kalba ir pavardžių ro- dyklė.

Veik visi spausdinami dokumentai yra vilnietiški. Jie skelbiami su smulkiais komentarais. Tai — trys rankraščiai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje: dvi I. Domeikos recenzijos iš gamtos mokslų srities ir jo laiškas Bielinškiui (J. Bieliński), rašytas 1827 m. sausio 28 d. Iš Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skel- biamas I. Domeikos egzaminų filosofijos magistro laipsniui gauti proto- kolas (1822 m.) ir išrašai iš 1824 m. Vilniaus universiteto fizikos ir ma- tematikos mokslų fakulteto posėdžių protokolų, taip pat Vilniaus univer- siteto studentų elgesio taisyklės. Iš Lietuvos valstybinio istorijos archy- vo fondų skelbiama Novosilcevo komisijos I. Domeikos tardymo byla, taip pat I. Domeikos laiškas T. Zanui, rašytas 1829 m. sausio 28 d. Tik byla su vėliavininku Pelskiu ir I. Domeikos laiškas Vilniaus universiteto kura- toriui A. Cartoriskui (A. Czartoryski) paimta iš leidinio J. B u j a k o w s- k i „Sprawa Zana i Domejków z chorążym Pelskim“ (Lwów, 1913).

Autoriui dažnai sunkoka nenuklysti į smulkmenas ir rasti optimalų medžiagos pateikimo variantą, išsaugoti kontekstą ir vientisumą. Rašant I. Domeikos biografiją iš palyginti vienpusiškų šaltinių, svarbus atrodė kiekvienas faktas — ar jis būtų susijęs su jaunuolio studijų lygiu ir kryp- timi, ar apie dvikovą kvepiantį avantiūristinį nuotyki su karininku, susi- laukusiu antausio iš studento, taip pat ir internutojo asmens kasdienis gyvenimas provincijoje, ir pralaimėjusios sukilėlių kariuomenės, peržen- gusios Prūsijos sieną, būtis. Stebina autoriaus gebėjimas dėstyti savo paties kruopščiai surinktus faktus taip, kad vientisa ir konceptuali studija neprarastų dvasingumo. Aprašydamas iškilias istorines asmenybes, jis kartu primena, kad jie buvo gyvi, kupini jausmų ir sumanymų skirtingų charakterių jaunuoliai, pasiryžę savo gyvenimą skirti tėvynės labui. Tuo pasižymi tik vienas kitas mokslinis veikalas.

Paradoksalu, bet biografijos žanras dažnai verčia tikslinti pagrindinio herojaus gimimo datą. Z. Vujcik'as tikrąją gimimo data laiko 1802 m. liepos 31 d., tai yra datą, kuri įrašyta I. Domeikos antkapyje Santjago kapinėse. R. Griškaitė (Filomatų draugija. V., 1990. P. 43) mano, kad I. Domeika gimė 1801 m. Ji remiasi Vilniaus universiteto studentų sąrašų duomenimis. Z. Vujcik'o nuomone, ši data — netiksli. Stodamas į Vil- niaus universitetą I. Domeika metrikų nepateikė. Tuomet turėjo vos 14 metų ir galėjo sąmoningai pridėti sau dar vienerius. Beje, V. Grickevi- čiaus knygoje „Dešimt kelių iš Vilniaus“ (V., 1972. P. 182), Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje (V., 1978. T. 3. P. 138) rašoma, kad I. Domei- ka gimė 1802 m. rugpjūčio 22 d.

I. Domeikos biografija — tai istorija žmogaus, kuris galėjo ramiai nu- gyventi įprastinį Lietuvos bajoro gyvenimą. Didelį poveikį jam daręs dė- dė Ignotas mokė jaunuolį ūkininkauti savo dvare ir supažindino su ba- jorų savivalda. Iš čia atsirado I. Domeikos kiek ironiškas, bet šiltas po- žiūris į bajorų rinkimus, taip pat jo ir ištremtų filaretų veikla seimeliuo- se, mėginimai per juos išsaugoti į Rusijos imperiją inkorporuotų žemių

tautiškumą. Vadinamosios Voltero epochos žmogaus dėdės Juozapo įtaka, matyt, lėmė tikslųjų mokslų pasirinkimą.

Didelę įtaką I. Domeikos asmenybės brandai turėjo studijos Vilniaus universitete ir glaudūs ryšiai su pažangiaisiais studentais. Neatsitiktinai autorius daug dėmesio skiria I. Domeikos veiklai slaptose Vilniaus universiteto studentų organizacijose, Novosilcevo komisijai ir I. Domeikos tremties laikotarpiui. Gvildendamas studentiškų organizacijų veiklos pobūdį ir tikslus, pagrįstai kelia klausimą, ar Filomatų draugija, kuriai priklausė I. Domeika, „nėra legenda, kurią sukūrė liūdnei pagarsėjęs senatorius Nikolajus Novosilcevas?“ (p. 132). Ir atsako, kad, be abejonės,— taip, nes Filomatų draugija turėjo žvaigždę— A. Mickevičių, be to, senatorius naudojosi proga įsiteikti carui, taip pat papildyti savo pajamas kyšiais, gautais iš suimtų studentų giminių. Z. Vujcik'as tačiau griežtai skiria studentų organizacijų mokslinius, švietėjiškus, jaunimo mokslinio ir patriotinio auklėjimo tikslus nuo istoriografijoje įsivyravusių, kaip politinio pobūdžio organizacijų, vertinimo. Jis daro išvadą: „Be abejonės, draugijų nariai buvo jauni, gerai mokėsi, apskritai— dirbo, kad galėtų save išlaikyti. Pirmiausia jie buvo normalūs žmonės, jautė savo reikšmę ir gyvenimo džiaugsmą, dainavo, lankė gegužines ir be pabaigos diskutavo... Tiesa, kad nemėgo užkariautojų, o kas juos mėgo? Tačiau buvo linkę tarnauti valstybei, kurioje jiems teko gyventi“ (p. 143). Maištininkais juos pavertė Rusijos valdžios reakcija. Net išsiųstas gyventi į Lydos apskritį, prižiūrimas policijos, I. Domeika, kaip parodo autorius, remdamasis gausia filomatų korespondencija, išlaikė filomatų tradicijas, plėtojo švietėjišką, mokslinę veiklą, ūkininkavo, palaikė ryšius su bičiuliais, ieškojo tarnybos, mėgino apgalvoti tolesnį gyvenimo kelią, tačiau jo konspiracinė veikla, bent jau iš turimų šaltinių, sunkiai apčiuopiama. 1830—1831 m. sukilimas įtraukė jį į sukilėlių gretas, sukilimo pralaimėjimas lėmė emigraciją.

Z. Vujcik'o ištirta I. Domeikos biografijos atkarpa turi išliekamąją vertę jau vien todėl, kad studija nušviečia iki šiol mažai nagrinėtą klausimą. Autorius, remdamasis palyginti nedaugeliu gan vienpusiškų šaltinių, atskleidžia XIX a. intelektualios asmenybės tapimą, parodo jos ir pažangaus jaunimo kartos bei visuomenės raidos santykį.

Baigdamas norėtume pasveikinti kolegas su tikrai sėkmingu didelių darbų apibendrinimu. J. Garbovskos ir Z. Vujciko studijos, gražiai papildančios viena kitą, yra neabejotinai vertingas indėlis ir į Lietuvos mokslo ir kultūros istoriją.

Tamara Bairauskaitė, Ieva Šenavičienė

Towards a new history in the Baltic Republics: Historical perspectives at the time of the recovery of independence. Gothenburg, Sweden, 1993.—101 p.

Geteborgo universitete 1991 m. kovo 12 d. buvo surengtas seminaras „Į naują istoriją Pabaltijo respublikose“. Jame dalyvavo apie 30 Švedijos ir kitų šalių mokslininkų. Per seminarą buvo bandoma aiškintis Pabaltijo

respublikose įvykusių politinių pakitimų praktinę, teorinę ir ideologinę įtaką istorikams.

Leidinyje „Į naują istoriją Pabaltijo respublikose: istorijos perspektyvos nepriklausomybės atgavimo metu“ skelbiama dalis minėtame seminare perskaitytų pranešimų. Juos surinko ir spaudai parengė vyras ir žmona Magnus ir Aare Miorneriai (Mörner). Tai antrasis Geteborgo universiteto Istorijos instituto leidinys apie Pabaltijo respublikas. Pirmasis buvo išleistas 1990 metais švedų kalba. Geteborgo universiteto profesorius Magnus Miorneris tada paskelbė medžiagą apie savo kelionę į Estiją ir susitikimus su estų istorikais tų metų gegužės mėnesį.

Rinkinyje „Į naują istoriją Pabaltijo respublikose“ išspausdinti 6 straipsniai.

Magnus Miorneris straipsnyje „Pabaltijo respublikos: keletas palyginimų iš istorijos perspektyvos“ (p. 9–44), priminęs 1989 m. rugpjūčio 23 d. „Baltijos kelią“, kai susikibusių rankomis žmonių grandinė nusitęsė nuo Vilniaus iki Talino, ieško atsakymo į klausimą, ar gilios yra estų, latvių ir lietuvių bendrų išsivadavimo pastangų šaknys, kokia prasme galima kalbėti apie Pabaltijį kaip atskirą regioną. Šiuo klausimu istoriografijoje esama įvairių nuomonių. Aišku tik, kad ilgainiui Pabaltijo, arba Baltijos kraštų, sąvokos turinys keitėsi. Ši sąvoka kilo iš Baltijos jūros vardo (*Mare Balticum*), kurį pirmasis paminėjo metraštininkas Adomas Brėmenietis 1070 metais. Plačiau prasme Baltijos kraštais gali būti vadinamos visos prie Baltijos jūros esančios valstybės. Tačiau šis pavadinimas nuo seno daugiausia taikytas Rytų Pabaltijui. Pabaltijiečiais nuo XIX a. vidurio vadinti Estijoje ir Latvijoje gyvenę vokiečiai, o nuo 1920 m. šis pavadinimas prigijo nepriklausomas valstybes sukūrusiems estams, latviams ir lietuviams. Nors Estija, Latvija ir Lietuva gerokai skyrėsi viena nuo kitos, vis dėlto apie jas tarpukario metais galima kalbėti jau kaip apie regioną (p. 23).

Vėlesni įvykiai (nepriklausomybės praradimas, buvimas TSRS sudėtyje, represijos) suartino šias tris Pabaltijo tautas. Pagaliau, siekiant nepriklausomybės, joms teko įveikti iš esmės tas pačias kliūtis, nors kiekvienos kelias į nepriklausomybę turėjo ir savo specifiką.

Priminsiu, kad tarybinio laikotarpio Pabaltijo, kaip regiono, problema domino daugelį Vakarų istorikų ir politologų. Jai aptarti 1987 m. Kelne (VFR) buvo surengta mokslinė konferencija. Jos medžiagą iš pradžių paskelbė „Journal of Baltic studies“ (1987, Nr. 2–4; 1988, Nr. 1–3), o 1990 m. ji buvo išleista atskira knyga: *Regional identity under Soviet rule: The case of Baltic states*. Eds. Dietrich Andre Lieber, V. Stanley Vardys, Laurence P. A. Kitching.—Hackettstown, N. J., 470 p. (Publications of the advancement of Baltic studies, vol. 6). Leidinyje rasime įvairių nuomonių. Pritarimo susilaukė tezė, kad tik tarybinio laikotarpio susiformavo Pabaltijo regionas ne tik kaip geografinė sąvoka, bet ir kaip ūkinė erdvė. Kai kam Pabaltijo regiono sąvoka tebekelia didelių abejonių (žr. Kalervo Hovi recenziją žurnale „Jahrbücher für Geschichte Ost Europas“. Band 40.—1992, Heft 1, p. 140–141).

Kitas rinkinio autorius — lietuvis *Artūras Mickevičius* skaitytoją nukelia į vikingų laikus. Jo straipsnio tema „Kuršių visuomenės santykis su vikingų ir ankstyvųjų viduramžių Skandinavija“ (p. 45–53). Vikingų reidai į Vakarų Europos pakrantes žinomi nuo VIII a., į Baltijos pietų

pakrantes — nuo IX a. pabaigos. Tuo metu baltų gentinė visuomenė sparčiai ekonomiškai stiprėjo. IX—XII a. Rytų Pabaltijū daugiausia domėjosi švedų vikingai. Istoriofografija apie tų laikų baltų ir skandinavų santykius yra labai menka. Autorius, pasitelkęs archeologijos ir rašytinius šaltinius, apie juos pateikia naujų duomenų. Pažymi, kad iš baltų glaudžiausius ryšius su skandinavais IX—XII a. turėjo kuršiai. Tie santykiai buvo ne tik kariniai, bet ir ekonominiai, ir politiniai, ir socialiniai. Vikingai — tie judrūs, veržlūs kariai, kuriems lygių nebuvo nei Prancūzijoje, nei Anglijoje, — Rytų Pabaltijyje susidūrė su lygiaverčiais varžovais. Tiek vikingai, tiek kuršiai užsiėmė ne vien karo žygiais, plėšikavimu, bet ir prekyba. Kuršiai ne tik gynėsi, bet ir patys puldinėjo Skandinaviją. Vadinamieji jų karaliai buvo daugiausia karo vadai. Išskyrus savo nedidelės teritorinės bendruomenės interesus, bendri kuršių reikalai jiems dar mažai terūpėjo. XIII a. Rytų Pabaltijyje prasidėjus didelėms socialinėms permainoms, vikingų tipo kuršių bendruomenė sunyko. Ji neišsiplėtojo į kuršių valstybę ir tautą (p. 52—54).

Ilgvaras Misanas (Ilgvars Misans) straipsnyje „Latvijos viduramžių istorijos rašymo tautinės ir tarptautinės tradicijos“ svarsto aktualią istoriografijos problemą, kaip istorikui suderinti tautinį požiūrį į praeitį su moksliniu objektyvumu. Bendrais bruožais apžvelgęs Latvijos viduramžių istorijos tyrinėjimus, autorius pastebi, kad, keičiantis istorikų kartoms, latvių, vokiečių ir rusų mokslininkai pagaliau sutarė, jog tautinis ir tarptautinis požiūris į istoriją turi būti derinami. Tačiau reikia, kad tai suprastų ir visuomenė, nes tauta, neseniai atgavusi nepriklausomybę, yra susirūpinusi tautine savimone ir domisi daugiausia ketvirtajame dešimtmetyje išleista istorijos literatūra. Vertėtų žinoti, kad siauras tautinis požiūris į istoriją daugeliui europiečių gali atrodyti pasenęs (p. 70). Buvusios TSRS istorikai, autoriaus nuomone, jau buvo sukūrę objektyvaus Latvijos ir Estijos viduramžių tyrinėjimo tradiciją. Ji ateityje tikriausiai bus plėtojama. Bet dabar Rusijoje ir kituose slavų kraštuose nėra jaunų mokslininkų, kurie domėtųsi šia problema. Svarbiausia, žinoma, pačiose Pabaltijos valstybėse numatyti viduramžių istorijos tyrimų perspektyvą.

Apie Švedijos valdomą Estiją rašo *Margus Laidre* straipsnyje „Dar kartą apie septynioliktojo amžiaus švedų laikmetį“ (p. 77—84). Švedai, kaip žinia, valdė Estiją nuo 1561/1629 iki 1710 metų. Chronologiškai tie metai beveik sutapo su vadinamuoju Švedijos didybės amžiumi. Estai ir latviai, lygindami minėtą laikotarpį su carinės Rusijos valdžioje praleistais metais, vadina jį „gerais švedų laikais“. Toks sąlyginis pavadinimas nuo XIX a. vidurio paplito estų publicistų ir istorikų darbuose. Švedų laikai buvo idealizuojami. Tik į ketvirtą dešimtmečio pabaigą, po rimtesnių istorijos tyrimų, požiūris į švedų laikus tapo objektyvesnis. Po Antrojo pasaulinio karo Estijos ir Latvijos tarybinis istorijos mokslas švedų laikotarpį vertino išimtinai neigiamai. Vertinimas kiek sušvelnėjo devintajame dešimtmetyje. Kitaip tariant, per pastarąjį šimtmetį švedų valdymo vertinimui didelę įtaką darė politika. Aišku, „seni geri švedų laikai“ yra mitas. Vis dėlto estų ir latvių tautoms tai buvo pažangus istorijos laikotarpis. Tada buvo įkurtas Tartu (Dorpato) universitetas, pradėtas liau-

dies švietimas. Kai vartojamos sąvokos „geras“ ar „blogas“, visada reikia išsiaiškinti: 1) kam geras ar blogas ir 2) kodėl? (p. 82—83).

Aare R. Miorner rašo apie vieną estų tautinio judėjimo pradininkų dailininką Johaną Kiolerį (Johann Köler; 1826—1899). Aptaria mažiau žinomus jo biografijos faktus ir ryšius su Švedija (p. 85—91).

Rinkinys baigiamas *Kari Tarkiaineno* (Kari Tarkiainen) publicistiniu straipsniu „Istorija sugrįžo į Estiją: įspūdžiai, 1993 m. birželis“ (p. 95—101). Autorius apibūdina estų istorikų darbo ypatumus tarybiniais metais, pasikeitimus, įvykusius prasidėjus „dainuojančiai revoliucijai“. Be kita ko, iš straipsnio sužinome, kad 1988 m. buvo atnaujintas prieškarinio estų istorijos žurnalo „Kleio“ (taip estiškai rašomas istorijos mokslo globėjos deivės Klijo vardas) leidimas. Anot autoriaus, jaunų estų istorikų pastarųjų metų darbai silpnoki dėl jų pernelyg aprašomojo pobūdžio. Taip jaunieji savotiškai protestuoja prieš anksčiau buvusį didelį istorijos mokslo ideologizavimą. Kita vertus, jauni Tartu universiteto istorikai devintajame dešimtmetyje užsimojo ne tik užpildyti savo tautos istorijos baltas dėmes, bet aktyviai įsijungė į politiką, kad patys kurtų istoriją, darytų įtaką jos raidai. Ko gero,— rašo autorius,— nėra Europoje, net pasaulyje, šalies, kurioje toks gausus buvusių vienintelio universiteto istorijos studentų būrys būtų iškopęs į politikų sluoksnio viršūnę (Edgaras Savisaras, Martas Laras ir kt.).

Aptartoji knyga yra informatyvus mokslinis leidinys, išvydęs dienos šviesą Švedijos ir Pabaltijo istorikų bendradarbiavimo dėka.

Mindaugas T a m o š i ū n a s